

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Диктатура Луція Корнелія Сулли»

Виконав: студент IV курсу заочної
форми навчання напрям підготовки
(спеціальності) 032 «історія та
археологія» Олійник Микола
Олександрович

Керівник: к.і.н., доц. Литовченко Сергій
Дмитрович

Рецензент: к.і.н., Токарев Андрій
Миколайович

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Луцій Корнелій Сулла: формування особистості.....	13
1.1. Дитинство та виховання Сулли.	13
1.2. Сулла як полководець: здобутки та прорахунки.....	15
Розділ 2. Встановлення диктатури Луція Корнелія Сулли.....	29
2.1. Причини та передумови приходу до влади Сулли.....	29
2.2. Законодавча та реформаторська діяльність правителя.....	35
2.3. Характерні риси боротьби з противниками.....	43
Розділ 3. Луцій Корнелій Сулла та його життя у відставці.....	49
Висновки.....	59
Список використаної літератури.....	63
Додатки.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Останніми роками у вітчизняній науковій літературі все більш помітною стає тенденція до поглибленого вивчення біографій видатних діячів та їхнього внеску в історію людства. Луцій Корнелій Сулла - одна з найвпливовіших постатей в історії Риму та всього середземноморського світу. Його суспільно-політична діяльність стала одним з найважливіших моментів у державотворчому процесі Стародавньої Італії та визначила вектор її подальшого розвитку. Встановленню одноосібної диктатури Сулли передували внутрішня громадянська криза і серйозна криза республіканської системи правління, а також низка зовнішньополітичних чинників.

Відносно коротка тривалість диктатури Сулли не применшує її історичного значення. Масштабні реформи призвели до серйозної реорганізації політичної системи, запровадження нових принципів регіональної політики, зміни характеру відносин із завойованими територіями та суттєвих зрушень у зовнішній стратегії Риму. Водночас політичний тероризм вперше був легалізований на державному рівні, а його вплив поширився на кілька поколінь репресованих.

Це дослідження зосереджується на тих аспектах діяльності Сулли, які затьмарюють добре відомі події сучасної історії. Водночас, здавалося б, малозначущі приклади допоможуть краще зрозуміти загальну мотивацію дій диктатора, його цілі та засоби, за допомогою яких він їх досягав. Деякі з законів, запроваджених Луцієм Корнелієм Суллою, знайшли своє відображення у правовій спадщині римської цивілізації, а його дії стали взірцем для політичних лідерів на багато століть вперед. Залучення результатів світової історичної науки з урахуванням новітніх теорій і методів забезпечить більшу ефективність дослідження.

Вивчення суспільно-політичної діяльності диктатора дозволяє зрозуміти закономірності історичного розвитку Риму в найважливіший перехідний період

від республіки до монархії. Воно також дає можливість визначити такі загальноісторичні поняття, як причини політичних конфліктів та їх переростання у внутрішні, дипломатичні відносини з ворогами під час зовнішніх війн, використання політичної та релігійної пропаганди для здобуття влади та подальшого зміцнення соціальних основ режиму, використання армії для реалізації своїх амбіцій та масштабних репресій.

Особистість Луція Корнелія Сулли, основні віхи його життя і діяльності є дуже корисними не тільки для суто історичних дисциплін, але й для порівняльних досліджень у суміжних дисциплінах, таких як історія і право, історія і психологія, політологія і соціологія.

Об'єктом дослідження є історія Римської республіки, розглянута в умовах кризи I ст. до н.е.

Предметом дослідження є діяльність Сулли, його участь у зовнішніх та внутрішніх війнах, стосунки з іншими римськими державними діячами, запровадження безстрокової одноосібної диктатури, використання повчань, реформи та громадська діяльність в останні роки життя.

Хронологічні межі дослідження визначаються його завданнями. Верхньою межею є момент призначення Сулли консулом у 88 р. до н.е. і початок його активної політичної кар'єри; нижньою межею є момент смерті Сулли у 78 р. до н.е. Для того, щоб краще вивчити особистість диктатора, в роботі я також заглиблююся в його ранню біографію.

Географічні межі визначаються метою, предметом і об'єктом дослідження. Враховуючи держави, які прямо чи опосередковано брали участь у війні Мітрідата, в аналізі були використані джерела з країн Середземномор'я та периферії, які переважно збігаються з італійською територією.

Джерельна база. Джерела, що містять інформацію про суспільно-політичну діяльність Луція Корнелія Сулли, можна поділити на три основні категорії: наративні джерела, археологічні джерела та нумізматичні джерела. Це: спадщина авторів, які були безпосередніми сучасниками подій;

праці наступного покоління істориків перехідного періоду; а також пізніші джерела, тобто римські та грецькі автори імператорського періоду.

Відносно невелика група сучасників диктатури представлена істориками Сісенною, Фенестелою, Гаєм Саллюстієм Кріспом та Цицероном. Втрата праць перших двох певною мірою компенсується спадщиною Марка Тулія Цицерона¹. У політичному плані Гай Саллюстій Крісп² був активним прихильником Гая Юлія Цезаря, що визначило його суб'єктивне ставлення до Сулли. Саллюстій мав доступ до державних документів, тому був добре знайомий з матеріалом і ретельно підбирав факти. На особливу увагу заслуговують 102-й розділ "Югуртинської війни", в якому розповідається про промови Сулли і Цезаря, і 95-й розділ, де описується діяльність диктатора.

З "Історії Риму від заснування міста" Тита Лівія³, яка належить до другої групи джерел, найбільш важливими для дослідження є перекази твору Лівія, так звані періоди. Ці джерела послідовно передають основний зміст першоджерел, що стосуються приходу Сулли до влади, реформ 88 і 82 рр. до н.е., настанов і диктатури.

З пізніших джерел діяльність Сулли під час його диктатури найбільш детально описана в "Історії Риму" Аппіана Александрійського⁴, особливо в розділі про війну з Мітрідатом і громадянську війну. Для написання історії війни з Мітрідатом давньогрецький автор спирався на мемуари Сулли та втрачені джерела Тита Лівія. Аппіан був схильний до антиримських настроїв, і його вірнопідданська оцінка римської історії помітно замінюється критичними, подекуди негативними, описами подій II ст. до н.е. Слід також враховувати вплив традицій, характерних для правління Сулли.

Особливе місце серед джерел, що характеризують морально-етичні уявлення пізньої Римської республіки, посідає праця Валерія Максима «Дев'ять

¹ Цицерон Марк Туллий. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. М., 1999.

² Крисп Гай Саллюстий. "Сочинения". М., 1999.; Записки Юлиа Цезаря. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения .М., 1999.

³ Тит Лівій. Від заснування Міста. Книги I—V. Київ, 2022. 384 с

⁴ Аппиан. Римские войны: СПб. 1994.

книг достопам'ятних діянь і висловлювань». Цей твір, укладений за імператора Тіберія, зберігає важливу інформацію не лише про цінності римського суспільства, але й про ставлення до політичної влади, надзвичайних повноважень, сенатської етики та громадянського обов'язку. У кількох розділах автор звертається до прикладів диктаторів, консулів і воєначальників, що діють на межі дозволеного, проте отримують схвалення з боку суспільства. Таким чином, опосередковано створюється моральна рамка, у якій постать Сулли могла сприйматись як винятковий, але легітимний актор римської політики⁵.

Важливим джерелом інформації про деталі життя диктатора є паралельна біографія Плутарха⁶. Його біографія особливо важлива, оскільки автор мав доступ до мемуарів Сулли. У біографіях Марія, Красса, Лукулла, Цезаря і Цицерона Плутарх часто згадує події, які мають певний зв'язок із суспільно-політичною діяльністю Сулли.

Важливими джерелами для вивчення періоду є роботи Павсанія «Опис Еллади»⁷, де йде мова про ставлення Сулли до міст Греції під час війни з Мітрідатом. А також – «Твори» Саллюстія⁸ та Веллія Патеркула «Римська Історія»⁹, що концентрують свою увагу на подіях історії Римської республіки. А також твори Гая Светонія Транквілла, а саме його основний труд – «Життя дванадцяти цезарей».¹⁰

Серед написів особливе місце займають законодавчі акти першої половини I ст. до н.е. Збірник під назвою *Senatus consultum de Amphiarai Oropii Agris*¹¹, в якому розповідається про процес передачі земель поліса Оропос

⁵ Валерий Максим. Девять книг достопамятных деяний и высказываний / пер. с лат., комментарии и вступ. ст. А. М. Сморгкова. — М., 2020.

⁶ Плутарх. Избранные жизнеописания. Сулла / Плутарх [Пер. с древнегр. М. Томашевской]. М., 1987. Т. 1. С. 36–77

⁷ Павсаний. Описание Эллады. М., 1994.

⁸ Саллюстий. Сочинения... II–III. §§ 19–83

⁹ Веллей Патеркул. Римская история... С. 11–99.

¹⁰ Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. М., 2000.

¹¹ SENATUSCONSULTUM AMPHIARAI

Беотського Амфіарайського ордену *Tus consultum de Amphiarai Oropii Agris*¹² займає особливе місце, і на основі його аналізу можна зробити висновки про характер політичної діяльності Сулли під час війни з Мітрідатом VI Євпатором. Наприкінці 19 століття декрети *Oropii Agris* були перекладені з грецької на латину і проаналізовані у зв'язку з історією цього поліса німецьким дослідником Ф. Дурбахом. Однак до сьогодні вітчизняні фахівці не перекладали ці декрети українською мовою, а також не розкривали їх значення для римської зовнішньої політики в першій половині I ст. до н.е. з *lex Cornelia de XX quaestoribus*, знайденого в Римі в XVI ст.

Відображення історичної реальності в наративному матеріалі підтверджується археологічними даними. Численні розкопки в Римі та по всій Італії дали цінний матеріал для реконструкції архітектурних особливостей періоду Сулли. На сьогоднішній день існують археологічні докази активної релігійної архітектури за часів диктатури Сулли. За межами Римської імперії під час правління Сулли були перебудовані храм Юпітера в Тарраціні, святилища Геркулеса поблизу Тібура і Сульмона та Фортуни в Пренесті. Найвідомішою пам'яткою приватної архітектури Сулли є його вілла в Тускулумі, яка пізніше належала Цицерону. Крім того, низка ветеранських колоній Сулли також збереглася і чекає на дослідження.¹³

Історіографія. У науковій літературі, присвяченій Луцію Корнелію Суллі, умовно виділяють два основні аспекти дослідження: характер його диктатури та історичне значення здійснених ним реформ. Одним із перших, хто звернув увагу на особливості римської диктатури, був Ш. Л. де Монтеск'є у своїй праці «Роздуми про причини величі і падіння римлян» (1734).¹⁴

¹² Andrea Raggi. *Senatus consultum de Asclepiade Clazomenio sociisque*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 135 (2001), P. 73-116.

¹³ Bispham, E. *From Asculum to Actium*. Oxford, 2007. 101 с.

¹⁴ Montesquieu C.-L. *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*. Paris, 1734.

Систематичне наукове дослідження проблеми почалося в ХІХ столітті. Вагомий внесок у її вивчення зробив Т. Моммзен¹⁵, який вважав, що конституція Сулли сприяла відновленню республіканського порядку, легітимізувала владу сенату та відповідала ранньоримській традиції надзвичайних повноважень. На його думку, це була спроба збереження аристократичного варіанта республіки. Подібну позицію займав і Г. Ферреро, який водночас наголошував на внутрішній суперечливості сулланських реформ, вважаючи їх нежиттєздатними.¹⁶

У радянській історіографії, що тривалий час спиралася на концепцію Моммзена, диктатура Сулли трактувалася неоднозначно. До 1930-х років вона оцінювалася як форма аристократичного правління, пізніше — як прояв тиранії або прихованої монархії. Особливої уваги заслуговують праці С. І. Ковальова¹⁷, який вважав Суллу першим римським імператором у новому розумінні: як знаряддя жорсткої боротьби аристократії проти демократичного руху. М. О. Машкін звертав увагу на елліністичні елементи в моделі влади Сулли, зокрема на її релігійне обґрунтування.¹⁸ С. Л. Утченко розглядав сулланське законодавство як спробу відновлення республіки за допомогою авторитарних методів, однак вважав ці заходи нетривалими та неефективними.¹⁹

У сучасній історіографії спостерігається тенденція до переосмислення легітимності сулланської диктатури. Значний внесок зробили М. В. Белкін²⁰, К. Л. Гленков²¹, О. В. Коптева²², В. В. Дементьева²³, А. В. Короленков²⁴, Є. В.

¹⁵ Моммзен Т. История Рима: в 4 тт. Т. 2. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. С. 558–560, 577.

¹⁶ Ferrero G. The Greatness and Decline of Rome. Vol. 1. London: William Heinemann, 1907. P. 252–259.

¹⁷ Ковальов С. І. Історія Риму. М., 1951. С. 382–390.

¹⁸ Машкін Н. А. Принципат Августа і його історичне значення. М.: АН СРСР, 1949. С. 74–80.

¹⁹ Утченко С. Л. Цезарь: человек и писатель. М.: Мысль, 1976. С. 93–97.

²⁰ Белкін М. В., Гленков К. Л., Коптев О. В. та ін. // Старожитності. Історія. Політика. Культура. 2010–2020.

²¹ Гленков К. Л. Конституційний розвиток Риму у I ст. до н.е. // Антична держава і право. 2012. № 1.

²² Коптев О. В. Законодавство Сулли: структура і спрямованість. // Вісник СПбДУ. Історія. 2013. № 4.

²³ Дементьева В. В. Реформи Сулли і стан сенату. // Історичний журнал. 2015. № 6.

²⁴ Короленков А. В. Римські диктатури: історична еволюція. // Журнал античної історії. 2017. № 1.

Короленков А.В. Луций Марций Филипп в годы первой гражданской войны в Риме *ВДИ*. 2018. № 1. С. 13–27.

Смиков²⁵. Особливо слід відзначити роботу О. В. Єр'оміна²⁶, який запропонував так звану «синтетичну» концепцію. Вона визначає сулланський режим як легітимну та конституційну форму влади, що поєднувала риси класичної диктатури та традиційної адміністративної системи.

Вивчення процесів, пов'язаних із трансформацією Римської республіки у I ст. до н.е., було в центрі уваги А. Б. Єгорова²⁷, Ю. Віппера²⁸, М. Ростовцева²⁹, Н. Чеканової³⁰, К. Стілл³¹, Т. Франк³². Безпосередньо постаті Сулли присвячені

Короленков А.В., Смыков Е.В. Сулла и зрелища (из новейшей литературы) *ВДИ*. 2016. № 2. С. 489–49. О применимости терминов «оптиматы» и «популяры» к событиям 88–82 гг. до н. э. // *Античный мир и археология*. Вып. 17. Саратов, 2015. С. 75–82.

²⁵ Смиков Є. В. Політична культура Риму в добу Сулли. // *Питання класичної філології*. 2020. № 3.

²⁶ Єр'омін О. В. Диктатура Сулли: форма влади або політична необхідність? // *Вісник РГГУ. Серія Історія*. 2010. № 5. С. 101–107.

²⁷ Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Проблемы рождения и формирования принципата. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. 222 с.; Егоров А. Б. Социально-политическая борьба в Риме в 80-е гг. I в. до н. э. (К истории диктатуры Суллы). Социальная борьба и политическая идеология в древнем мире. 1989.; Егоров А. Б. Сулла и Цезарь, две диктатуры (опыт сравнительного анализа). Запад – Россия Кавказ: научно-теоретический альманах. 2003. Вып. 2. С. 169.

²⁸ Виппер Р. Ю. Римская империя. М.: Эксмо: Алгоритм. 2012.

²⁹ Ростовцев М. И. Рождение Римской империи. М.: Кн.находка. 2003.

³⁰ Чеканова Н. В. Римская диктатура последнего века республики. СПб.: Гуманитарная академия. 2005.

³¹ Steel C., *The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC. Conquest and Crisis. (The Edinburgh History of Ancient Rome.)* Edinburgh, Edinburgh University Press 2013.

³² Frank T., *An economic survey of ancient Rome* / edited by Tenney Frank, in collaboration with T. R. S. Broughton, R. G. Collingwood, A. Grenier [and others] Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1933-40.454 P.

роботи Ф. Инара³³, Г. Гулиа³⁴, В. Сміріна³⁵, К. В. Шіциної³⁶, Дж. Бладсона³⁷, Дж. Каркопіно³⁸, Дж. Еванса³⁹, Е. Груена⁴⁰ та Дж. Морона⁴¹.

Західна історіографія має власні акценти. Робота Дж. Бальдсона «Sulla Felix» формує образ Сулли як військового лідера, що діяв у межах традицій, а не тирана. Дж. Каркопіно у «Sylla, ou la monarchie manquée» представляє його як реформатора, що намагався створити авторитарну, але стабільну систему. Дж. Еванс у дослідженні «The Art of Persuasion» аналізує використання Суллою політичної пропаганди. Дж. Морон, вивчаючи порівняльні біографії Плутарха, показує, як античні автори конструювали образ Сулли для моралістичних цілей. Кетрін Стілл у праці «The End of the Roman Republic» підкреслює кризовий характер доби та еволюцію політичної легітимності.

³³ Инар Ф. Сулла. Ростов н/Д.: Феникс. 1985.

³⁴ Гулиа Г. Фараон Эхнатон. Человек из Афин. Сулла. М.: Советский писатель, 1973. 784 с.

³⁵ Смирин В.М. О политической позиции Цицерона в годы сулланской диктатуры (Опыт разбора ранних речей) ВДИ. 1958. № 4. С. 88–103.

³⁶ Шіцина К.В. Політичні репресії в Римській республіці за часів Сулли. *Часопис Української історії*. К., 2009. Вип. 11. С. 58-64.; Шіцина К.В. Елементи популізму та пропаганди в суспільно-політичній діяльності Луція Корнелія Сулли. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. К., 2009. № 98. С. 50-54; Шіцина К.В. Взаємозв'язок особистісного, політичного та суспільного факторів походу Сулли на Рим у 88 р. до Р.Х. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. К., 2010. № 2. С. 131-136.; Шіцина К.В. Огляд змістових нашарувань в античних біографіях Сулли. *Дні науки історичного факультету-2008: Матеріали міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 90- річчю Гетьманату Павла Скоропадського*. Вип. I: у 2-х част. Ч. 2. К., 2008. С. 173-175; Шіцина К.В. Проримська пропаганда Сулли в грецьких полісах під час війни з Мітрідатом VI. *Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених*. Вип. VI: у 2-х част. Ч. 2. Праці аспірантів та студентів: У 2-х т. Т. 2. К., 2008. С. 220-221; Шіцина К.В. К вопросу о проскрипциях Луция Корнелия Суллы. Восток, Европа, Америка в древности. *Сборник научных трудов XVI Сергеевских чтений*. М., 2010 (Труды исторического факультета МГУ. Вып. 49. Сер. 2, Исторические исследования, 18). С. 270-275.

³⁷ Balsdon J.P.V.D. Sulla Felix. JRS. 1951. Vol. 41. P. 1–10.

³⁸ Carcopino J. Sylla, ou la la monarchie manquee. P., 1947. Carney T.F. The Flight and Exile of Marius G&R. 1961. 2nd Ser. Vol. 8. P. 98– 121.

³⁹ Evans J.D. The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus. Ann Arbor, 1992.

⁴⁰ Gruen E.S. Roman Politics and the Criminal Courts, 149–78 B.C. Cambr. (Mass.), 1968.

⁴¹ Moron J. M. C. Plutarch's Lysander and Sulla: integrated characters in Roman historical perspective. *American Journal of Philology*. 2000. Vol. 121. No. 3. p. 453—476

Окремо варто виділити праці української дослідниці К. В. Шіциної, яка внесла істотний внесок у вивчення політичних аспектів діяльності Сулли. У низці робіт автор розглядає політичні репресії, елементи популізму та пропаганди, роль особистісного чинника у поході на Рим, а також питання проримської пропаганди у грецьких полісах. Особливе місце посідає стаття про проскрипції, яка аналізує юридичні та соціальні наслідки дій Сулли. Шіцина поєднує текстуальний аналіз із соціогуманітарною методологією, залучаючи як античні, так і археологічні дані. Завдяки цьому її підхід є комплексним і дозволяє розглядати диктатуру Сулли не лише як політичний феномен, а як соціокультурне явище.

Метою дослідження є визначити місце суспільно-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли в історичному контексті пізньої Римської республіки. Відповідно до поставленої мети були визначені основні **завдання**:

- Вивчити сучасний стан матеріалу та ступінь наукової розробки даної проблематики;
- З'ясувати ранні етапи кар'єри Сулли в контексті республіканської кризи початку I ст. до н.е.;
- З'ясувати особливості військово-політичної та пропагандистської діяльності Сулли під час Мітрідатової війни;
- З'ясувати природу диктаторської системи сулланського правління;
- Виявити маловивчені питання в історії проскрипції;
- Дослідити сулланську конституцію;
- Оцінити публічну діяльність диктатора в останні роки його життя;
- Охарактеризувати діяльність Сулли після його відходу від політичної діяльності.

Методологічна база. Особливості законодавчої діяльності Сулли можна розглядати як низку окремих складових, що органічно утворюють єдине ціле. Тому для вивчення політичної, законодавчої та військової діяльності Сулли основним методом дослідження було обрано системний. Для поглибленого вивчення обох реформ було застосовано принцип індивідуалізованого

порівняння. Симетричний варіант порівняння за контрастом використовувався для виявлення відмінних рис у законодавстві 88 р. до н.е. та 82-80-х років. Для аналізу реформ використовувалися також діахронічні методи.

При вивченні пропаганди Сулли був застосований комплексний підхід, що поєднує наративний, археологічний та аналіз написів. Методи, запозичені з соціології та психології, були використані у зв'язку з тим, що під реальністю мається на увазі взаємозв'язок усіх форм відносин між людьми та їхнім оточенням. Оскільки основним джерельним матеріалом для обраної теми стали біографії диктаторів, що збереглися в античних творах, для вивчення текстів була використана техніка дослідження матеріалу за допомогою біографічних методів. Водночас, оскільки більшість письмового матеріалу є працями античних авторів, які жили переважно через два-три століття після подій, про які йдеться, довелося застосувати екстраполяційний та ретроспективний методи.

Для того, щоб зробити коректні висновки про витрати на політичні репресії та розміри надходжень від продажу конфіскованого майна, використовуються основні правила контент-аналізу. Контент-аналіз - це дослідження великих творів стародавніх авторів з метою виявлення числових закономірностей, що містяться в них. Для того, щоб відтворити масштаби поширення каральних заходів, у дослідженні були використані індуктивний та дедуктивний методи. Хронологічний метод використовувався також для дослідження хронологічного розвитку подій. Цей метод був застосований, зокрема, до вивчення текстів нормативного права грецького полісу Оропос, виданого Суллою під час війни з Мітрідатом і ратифікованого за часів його диктатури.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ЛУЦІЙ КОРНЕЛІЙ СУЛЛА: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Дитинство та виховання Сулли. Луцій Корнелій Сулла народився у родині зі славетним, проте до його часу вже занепалим аристократичним походженням. Рід Корнеліїв Сулл вважався частиною патриціанського стану, однак упродовж тривалого періоду його представники не обіймали провідних магістратур у державі. Найдавнішим зафіксованим у джерелах предком був Публій Корнелій Руфін, якого в деяких джерелах називають диктатором ще близько 330-х років до н.е., хоча жодних конкретних свідчень про нього не збереглося⁴². Прадід Луція, що також носив ім'я Публій Корнелій Руфін, обіймав консульську посаду двічі — у 290 та 277 роках до н.е., а також, за припущенням, був призначений диктатором для ведення війни (*rei gerundae causa*) в одному з проміжних років між цими консулами⁴³.

Про батька Сулли — Луція Корнелія Сулли-старшого — збереглося вкрай мало інформації⁴⁴. Відомо лише, що він мав два шлюби. Сулла був не єдиною дитиною в родині: у нього був старший брат на ім'я Сервій та молодша сестра, що отримала традиційне ім'я Корнелія. Після ранньої смерті матері хлопчика виховувала мачуха. Формальне дорослішання, пов'язане з отриманням тоги вірілісу (*toga virilis*), що традиційно відбувалося близько 14-річного віку, збіглося для юного Сулли з втратою батька, який помер, не залишивши заповіту⁴⁵. Таким чином, юнак залишився без опори у світі, де соціальний статус і майновий спадок мали виняткове значення.

Сулла виріс у бідних умовах. Пізніше, коли Сулла став регентом, його часто звинувачували в тому, що він змінив свій ощадливий спосіб життя. Можливо, бідність його сім'ї, задокументована документально, була лише відносною. У порівнянні з іншими сім'ями, які нажили величезні статки завдяки

⁴² Плутарх. Избранные жизнеописания. Сулла... Т. 1. С. 36–77.

⁴³ Валерий Максим. Девять книг достопамятных деяний и высказываний... Т. 83/3. С. 683–689.

⁴⁴ Аппиан Александрийский. Римская история. I, § 59.

⁴⁵ Плутарх. Сулла, §§ 1–2.

численним війнам, Сулла не обіймав високих посад, а отже, не мав можливості збагачуватися за рахунок військової здобичі чи податків з провінцій. Тим не менш, відсутність власного будинку наприкінці II століття свідчила про крайню бідність для людини його походження.⁴⁶ Брак грошей завадив Суллі зробити військову кар'єру, як і багатьом іншим молодим аристократам. За оцінками, статки Сулли в молодості становили близько 150 000 сестерціїв, ймовірно, через те, що йому довелося виплачувати борги батька.⁴⁷

Однак Сулла отримав гарну освіту. Він вільно володів грецькою мовою і добре знав грецьку літературу, але не намагався розпочати свою кар'єру в судовій системі з політичних промов, які були дуже популярні в той час. В молодості Сулла вів безладне життя (в чому його особливо звинувачує його головний біограф, мораліст Плутарх). За словами Плутарха, Сулла регулярно пиячив, перебуваючи в компанії людей, недостойних його становища, і, на відміну від більшості римлян, "за обідом з Суллою не можна було вести серйозної розмови", зате в інші дні він був дуже активним. Сулла (згідно з *cursus honum* політиків-початківців) почав виконувати свої обов'язки, підпорядковуючись консулу Гаю Марію (Додаток Б) дещо пізніше за інших, ставши квестором у 107 році. Гай Марій мав вирушити до Африки, де Рим зазнав поразки у Югуртинській війні (яка розпочалася 112 року і відновилася 110-го) проти нумідійського царя Югурти⁴⁸.

Сулла був направлений для участі у Югуртинській війні (112–105 рр. до н.е.) як квестор у складі армії Гая Марія. У джерелах зустрічається припущення, що призначення Сулли було частково зумовлене його шлюбом із представницею роду Юліїв, який мав зв'язки з Марієм⁴⁹. За іншими версіями, Суллі було надано право обирати, до кого приєднатися з двох полководців — Марія або Луція Кассія Лонгіна, який згодом зазнав поразки у сутичці з тевтонами⁵⁰. Першим

⁴⁶ Steel C., *The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC...* P. 17.

⁴⁷ Frank T., *An economic survey of ancient Rome...* P. 37.

⁴⁸ Моммзен Т. *История Рима...* Т. 2. С. 123.

⁴⁹ Плутарх. Сулла, § 3.

⁵⁰ Аппиан. *Римские войны...* I, § 85.

завданням молодого квестора стала організація великого кавалерійського корпусу в Італії та його перекидання до Північної Африки. Сулла зумів здійснити це за короткий час і невдовзі став помітною постаттю в армії. Його популярність серед солдатів зростала — її пояснювали як особистою харизмою, так і успішним керівництвом військами навіть на початку кар'єри⁵¹.

1.2. Сулла як полководець: здобутки та прорахунки. Протягом перших років I століття Республіка була відносно стабільною.⁵² Рим майже не турбували зовнішні загрози, а його внутрішня політика була досить стабільною. Однак на початку I століття, під тінню ілюзії спокою, в житті республіки відбувалися складні процеси, що передвіщали громадянську війну⁵³. Становище державного апарату дедалі більше ускладнювалося, оскільки більшість сенаторів за інерцією втрачала владу, а отже, і свій реальний вплив⁵⁴. Водночас, поряд із традиційною системою управління, серед знаті поширюється і сприймається ідея існування сильних особистостей, відданих республіці і наділених надзвичайними повноваженнями. Якщо поглянути на соціальні протиріччя цього періоду, то ескалація питання громадянства на початку I ст. до н.е. призвела до порушення хиткого миру між сенатом та італійськими племенами⁵⁵.

Однією з причин, чому майбутній диктатор отримав прізвисько Фелікс, були його військові та політичні успіхи. Бідний і амбітний аристократ зміг досягти висот влади і престижу.⁵⁶ В цьому, в першу чергу, зіграли роль його особисті якості. Свою кар'єру Сулла розпочав як маріанський квестор під час Югуртинської війни. Невдовзі після прибуття Сулли Марій відправив делегацію на прохання царя Бокхи, противника Югурти. Бокха натякнув, що має обговорити щось важливе. До Бокхи разом із Суллою поїхав ще один легат Гая Марія, Авл Манлій (або Манілій), якому було надано посаду легата. Манілій обіймав вищу посаду, але надав право говорити красномовному Суллі, що, втім,

⁵¹ Записки Юлія Цезаря. Гай Саллюстий Крисп... I, § 4.

⁵² Моммзен Т. История Рима... Т. 2. С. 443.

⁵³ Аппиан. Римские войны... I, § 6.

⁵⁴ Плутарх. Сулла, § 5.

⁵⁵ Аппиан. Римские войны I, § 34.

⁵⁶ Плутарх. Сулла, § 6.

не завадило виступати обом. Замість того, щоб забезпечити лояльність Бокхи до Риму, Сулла вів переговори з головною метою – дати йому можливість отримати статус "союзника і друга римського народу" та можливість територіальних поступок.⁵⁷

Останню частину промови Сулли Саллюстій передає так: "Добре пам'ятай про те, що ніхто не перевершує римлян у щедрості"⁵⁸. Тим часом Югурта підкупив друзів Бокхи, щоб той розірвав свої зв'язки з Римом. Таким чином, життя Сулли опинилося під загрозою⁵⁹, але врешті-решт Бокха погодився співпрацювати з Римом і відправив делегацію своїх найдовіреніших людей для укладення миру на будь-яких умовах. Однак на послів напали бандити, але Сулла, який на той час отримав від Марія пропреторські повноваження, прийняв їх з доброзичливістю і надав подальшу допомогу. Посли вирушили до Риму і отримали відповідь, яка містила недвозначний натяк на те, що від Бокхи очікують видачі Югурти. Бокха попросив Суллу приїхати до нього, щоб обговорити деталі. Сулла вирушив із загоном переважно легко озброєних солдатів, до яких незабаром приєднався син Бокхи, Волькс. Однак на п'ятий день подорожі розвідник повідомив, що неподалік знаходиться велика нумідійська армія під командуванням самого Югурти. Тому Волкс запропонував Суллі втечу вночі, але Сулла рішуче відмовився, заявивши, що не бажає боягузливо тікати від Югурти. Для того, щоб здійснити свій план, Сулла наказав своїм солдатам швидко розташуватися і розвести велике багаття, щоб створити ілюзію того, що вони проведуть тут цілу ніч. Однак під час пошуків нового табору мавританська кіннота повідомила, що Югурта знову з'явився приблизно за три кілометри попереду. Багато хто в таборі подумав, що це засідка, влаштована Волксом, і навіть спробував його вбити, але Сулла просто зажадав, щоб Волкс покинув табір. Однак Волкс заперечував свою провину і звернувся до Сулли з зухвалим планом. Знаючи, що, пройшовши через табір Югурти з невеликим загоном, Югурта не нападе на царського сина, Волькс

⁵⁷ Там само

⁵⁸ Саллюстій. Сочинения... С. 135.

⁵⁹ Там само С. 136.

супроводжував Суллу в якості гарантії. Вони пройшли через табір Югурти і незабаром прибули до Бокхи⁶⁰.

При дворі Бокхи були люди, підкуплені Югуртою, і він планував вести переговори з їхньою допомогою. Однак Бокха таємно відправив до Сулли свого вірного підлеглого Дамара і запропонував провести переговори таємно, обдуривши людей Югурти. Під час денних переговорів Бокхи попросив у Сулли десять днів на роздуми, але вночі таємні переговори вже відбувалися безпосередньо між Бокхою і Суллою за посередництва Дамара. Суллі вдалося домовитися з Боккхою про мир, і наступного дня Бокхи відправив до двору людей Югурти і запропонував передати Суллу Югурті, взявши Суллу в заручники, щоб домогтися мирних умов. Незабаром після цього Югурта прибув до Бокхи. За словами Саллюстія, Бокха весь цей час думав, чи передати Суллу Югурті, чи Югурту Суллі, але врешті-решт вирішив передати Югурту римській стороні⁶¹.

Супутники Югурти були вбиті, а сам він потрапив у полон до людей Бокхи. Після полону Югурта був переданий Суллі, а не Марію, його безпосередньому командирю. Тим не менш, Сулла негайно передав Югурту Марію. Таким чином, Марій зміг закінчити Югуртинську війну саме завдяки Суллі.⁶²

Відразу ж Марій отримав право відкрити Тріумфальну арку – це відбулося 1 січня 104 року до н.е.. Однак, за свідченням Плутарха, в Римі вже тоді говорили, що війна була виграна завдяки Суллі. Дії Сулли, однак, посилили Марія.⁶³

Югурська війна закінчилася перемогою римлян, але чи були задоволені цим успіхом самі римляни? Гай Марій командував армією в Нумідії, і, природно, він мав би бути переможцем. Однак пересічні римляни вважали інакше – війну виграв Сулла, а не Марій. Гай Марій мав намір отримати титул

⁶⁰ Егоров А. Б. Социально-политическая борьба в Риме в 80-е гг. I в. до н. э.... С. 76.

⁶¹ Еремин А.В. Сенатская оппозиция при Сулле: вымысел или реальность?... С. 123.

⁶² Саллюстий. Сочинения... С. 316.

⁶³ Аппиан. Римские войны... I § 84.

консула після успіху в Нумідійській війні, але замість цього він здобув авторитет і повагу, які втратив у римському суспільстві, а також свого політичного конкурента і майбутнього постійного ворога, Луція Корнелія Сулли. Після війни з Югуртою римський уряд мав двох досвідчених полководців, і завданням уряду було знайти компроміс між цими двома політиками, але, як показують подальші події, римський уряд не зміг цього зробити. Це пояснюється тим, що в римському уряді були прихильники як Сулли, так і Марія. І саме через цю внутрішню боротьбу в уряді в майбутньому в Римській державі відбувалися військові сутички, не обов'язково на користь Риму. У цей час, коли в Римській державі спалахували конфлікти з вчорашніми героями Югуртинської війни, Риму загрожувала нова криза. З боку германських племен кимврів і тевтонів⁶⁴.

Приблизно в цей час почався конфлікт між Суллою і Марієм, причому Марій заздрив успіхам Сулли: між 102 і 100 роками Сулла брав участь у поході Марія проти германських племен кимврів і тевтонів.⁶⁵

Сулла довів свої здібності як дипломат у питанні союзу між Парфією та Римом. Це було прямим порушенням римської традиції, оскільки право голосу мав сенат. Як тільки Сулла повернувся до Риму, його звинуватили у хабарництві, але згодом звинувачення були зняті.⁶⁶ Сулла вчинив розсудливо і не став балотуватися на посаду консула. У 90 році до н.е. він став легатом при консулі Луції Юлії Цезарі. Війна змусила Суллу співпрацювати з Марієм.⁶⁷

Наприкінці 90-х років Сулла був призначений претором Кілікії. При цьому він не дав можливості Мітрідату Понтійському окупувати Каппадокію, союзна для Рима територія. Вигнаний Мітрідатом каппадокійський цар Аріобарзан був відновлений на престолі Суллою. При цьому Сулла став першим римським чиновником, який прийняв посланця від парфянського царя.

⁶⁴ Моммзен Т. История Рима... Т. 2. С.221.

⁶⁵ Steel C., The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC... P.34-36.

⁶⁶ Плутарх. Сулла, § 5-6.

⁶⁷ Bispham, E. From Asculum to Actium... P. 176–178.

Після повернення до Італії Луцій Корнелій Сулла взяв активну участь у Союзницькій війні (91–88 рр. до н.е.) — конфлікті між Римом і його італійськими союзниками, які вимагали надання римського громадянства. На початковому етапі війни Сулла співпрацював із Гаєм Марієм та іншими впливовими полководцями, беручи участь у низці воєнних кампаній проти марсів, самнітів, луканців та інших італіків⁶⁸.

У 90 р. до н.е. Сулла служив під командуванням Луція Юлія Цезаря як легат і проявив себе як досвідчений тактик. Зокрема, він відзначився у боях з марсами, які вважалися одними з найнебезпечніших супротивників Риму в Італії. За свідченням Аппіана, Сулла зумів використати елемент раптовості, атакуючи марсів у неочікуваних місцях, зокрема серед виноградників⁶⁹.

У кампанії 89 р. до н.е. Сулла очолив наступальні дії в Кампанії та Самнії. Спочатку його війська зазнали тимчасової невдачі в сутичці з силами Луція Квінція, однак завдяки прибуттю резервів ситуацію вдалося переломити. У тому ж році відбулася битва, де, за переказом, один з велетнів-галлів, що перебував у лавах італійців, вступив у поєдинок із римлянами. Після його загибелі війська Квінція почали відступ, чим скористався Сулла — він розпочав переслідування і, згідно з джерелами, знищив близько 30 000 ворожих солдатів⁷⁰. Ще близько 20 000 було вбито на стінах Ноли, куди відступила частина італіків⁷¹.

Під час тієї ж кампанії Сулла також захопив Помпеї та продовжив наступ у напрямку Самнію. Одним із найбільш символічних епізодів стала облога міста Екран. Мешканці, очікуючи допомоги з Луканії, попросили у Сулли відстрочку, проте він, дізнавшись про їхній задум, наказав обкласти місто деревиною та спалити його. Після захоплення Сулла дозволив своїм солдатам розграбувати Екран, пояснивши це відсутністю добровільної капітуляції⁷².

⁶⁸ Аппиан. Римские войны... I §§ 37-40.

⁶⁹ Там само

⁷⁰ Там само

⁷¹ Плутарх. Сулла, 4.

⁷² Там само

У подальшому він несподівано розгромив самнітського воєначальника Мотиру та здобув нову столицю повсталих — Бовіан, що значно наблизило завершення війни. Визнанням заслуг Сулли стала почесна нагорода — обсидіановий вінок (*corona obsidionalis*), яка вручалась за особливу доблесть. Він став лише третьою особою за два століття, удостоєною цієї честі⁷³.

У жовтні 89 року до н.е. Сулла повернувся до Риму як герой. Успішна участь у війні підвищила його авторитет і дозволила йому вже наступного року балотуватися на посаду консула.

Військова слава Сулли сприяла його обранню консулом у 88 році нашої ери. Марій і Сулла боролися за командування на сході (де почалася війна з Мітрідатом), що призвело до відкритого конфлікту. Довгоочікувана перемога Сулли на виборах нарешті дала йому можливість для досягнення успіху, але в результаті таємної змови Гая Марія та Публія Сульпіція він був усунутий з посади воєначальника у війні проти Понтійського царства.⁷⁴ Союз між реформатором Публієм Сульпіцієм і Гаєм Марієм, відомим полководцем і впливовим політиком, чий авторитет в останні роки був підірваний репресіями проти його опонентів, призвів до несподіваного усунення Сулли від військового керівництва.⁷⁵

Дізнавшись про рішення сенату, Сулла за підтримки своєї армії повернувся назад і розпочав похід на Рим⁷⁶. Незважаючи на можливість захопити всю повноту республіканської влади, Сулла за рішенням сенату вигнав з Риму лише 12 своїх політичних опонентів, а Гая Марія і Сульпіція засудив до смертної кари за заочним вирокom суду⁷⁷. Саме в цей момент стала очевидною консервативна та аристократична орієнтація Сулли. Як регент, Сулла дотримувався оптимістичних поглядів, оголосивши популярних лідерів ворогами народу і

⁷³ Валерій Максим. Дев'ять книг... — С. 689.

⁷⁴ Плутарх. Сулла, § 7.

⁷⁵ Steel C., *The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC...* P. 39–41.

⁷⁶ Аппіан. Римские войны... I §§ 57-59.

⁷⁷ Плутарх. Сулла, §§ 8-10.

запровадивши низку антидемократичних заходів. Потім Сулла вирушив на схід⁷⁸.

88 рік до н.е. став роком надзвичайних подій, які мали великий вплив на подальший розвиток політичного життя Риму⁷⁹. Вперше з часу заснування Республіки особисті суперечки між провідними аристократами переросли у збройні конфлікти, в яких брали участь не лише окремі гвардійці, як, наприклад, "антисенат" Сульпіція, але й військова міць римської армії. Консул Сулла, що опинився в політичній пастці внаслідок інтриги, зрозумів, що перед ним стоїть вибір, і вирішив захищати власні інтереси за допомогою збройних сил держави. Луцій Корнелій та його прихильники вдалися до політичної пропаганди, психологічного та релігійного тиску, щоб забезпечити підтримку своїх оперативних планів римськими солдатами. Однак такому впливу піддавалися матеріально зацікавлені легіонери, тоді як решта населення зазнала негативного впливу від цієї акції⁸⁰.

Сулла повністю усвідомлював, що зміцнення позицій сенату і поліпшення соціальних умов є необхідними умовами як для його власної політичної кар'єри, так і для майбутнього республіки в цілому.⁸¹ Всупереч поширеній думці, є підстави вважати, що програма державних реформ була сформульована ще в 88 році до н.е., але залишилася нереалізованою через збіг несприятливих обставин.⁸²

Спроби консула збільшити кількість сенаторів свідчили про його бажання покращити ситуацію в Римі перед початком війни із зовнішніми ворогами, але водночас демонстрували слабкість його власної позиції. Незважаючи на спроби просуллівської пропаганди пом'якшити наслідки несхвалення, республіканське суспільство ще не було готове змиритися з домінуванням волі однієї особи над традиційними колегіальними інститутами.

⁷⁸ Дементьева В. В. Римская республиканская государственность: публично-правовые основы... С. 106.

⁷⁹ Аппиан. Римские войны... I §§ 58-60.

⁸⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Проблемы рождения и формирования принципата... С. 78.

⁸¹ Steel C., The End of the Roman Republic... P. 41-43.

⁸² Gruen E.S. Roman Politics and the Criminal Courts, 149-78 B.C.

На фоні цих подій у внутрішньому житті Риму загострюється і зовнішньополітична ситуація. Скориставшись ослабленням інтересу Риму до зовнішніх справ, понтійський правитель Мітрідат VI Євпатор значно зміцнив свої позиції і просунувся далі на захід. Під виглядом захисту еллінів від варварських вторгнень Мітрідат став володарем усього північного Причорномор'я і зробив Пантікапей своєю столицею. На відміну від грецьких міст, що перебували під римським пануванням, причорноморські міста, що перейшли під владу Євпатора, зазнали швидкого економічного зростання. Понтійське царство отримало нову і зручну базу для свого флоту, а торговельні відносини з іншими містами Причорномор'я відкрили нові можливості для поширення пропонтійських настроїв у грецьких містах римської провінції Азія. Саме в цей період стрімко поширюється культ Мітрідата як нового Діоніса чи Геракла.⁸³

Пропаганда як ефективний засіб завоювання влади широко використовувалась в античному світі і стала прообразом сучасної "інформаційної війни".⁸⁴ Починаючи війну проти Риму, агенти Євпатора заздалегідь подбали про підготовку соціальних умов, сприятливих для земель, які вони мали намір включити до свого царства⁸⁵. Правителі Понту зіткнулися з серйозною проблемою.

Це була присутність великої кількості римських громадян, які мали значний вплив у регіоні. Метод, обраний для вирішення цієї проблеми, змусив Рим нарешті прокинутися від гіркого споглядання далекої проблеми і відповісти рішучим ударом⁸⁶. Міждержавні відносини між Римом і Понтом за правління Євпатора характеризувалися постійним накопиченням конфліктних питань, які врешті-решт переросли у війну.⁸⁷

⁸³ Егоров А. Б. Сулла и Цезарь, две диктатуры (опыт сравнительного анализа)... С. 169.

⁸⁴ Короленков А. В. Сулла – республиканский тиран?... С. 56–57.

⁸⁵ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 312–313.

⁸⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 215–218.

⁸⁷ Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Л., 1985. С. 221–223.

Брак військових коштів залишався серйозною проблемою для римлян.⁸⁸ Центуріони, які знали, що їхнє становище може опинитися під загрозою через невивплату платні після повернення з війни, могли в будь-який момент спровокувати бунт. Тому відразу після прибуття до Греції Сулла почав шукати золото, продовольство і союзників в районах Етолії і Фессалії, не гребуючи при цьому скарбницями місцевих святинь. Вивчення документів, що стосуються облоги Афін і Пірея, показує, що в полісі існували дві принципово протилежні фракції⁸⁹. Афіняни, які виступали проти тиранії Арістона, використовували шпигунство і доноси, щоб завершити битву на користь римської армії.

Після падіння Афін стратегічною місією Сулли було перебратися до Беотії, щоб продовжити боротьбу проти Архелая. На рівнинах поблизу Херонеї Сулла зіткнувся з понтійськими конфедератами, які в кілька разів переважали його власні війська. Слабка позиція римської армії перед обличчям переважаючого війська ускладнювалася топографічними особливостями місцевості.⁹⁰ Гіпотеза Плутарха про існування змови та підкупу Сулли Архелаєм у битві при Херонеї може спонукати до перегляду перебігу та результату Першої Мітрідатової війни.⁹¹ Через брак доказів ця теза відхиляється. Таємна зустріч воєначальників відбулася лише після битви при Оркомені, яка створила ускладнення як для римлянина Сулли, так і для володінь Мітрідата в Середземномор'ї.⁹² Підозри Плутарха ще більше посилюються в результаті перенесення пізніших подій на більш ранні з метою з'ясування причин Дарданського мирного договору, нав'язаного Суллою римлянам⁹³.

Незважаючи на радикальні заходи, Сулла досягнув своєї мети і протистояв армії Понта лише на полі бою, без повномасштабної участі грецької армії.⁹⁴ Більше того, незважаючи на досить жорсткі умови відплати, які Сулла

⁸⁸ Моммзен Т. История Рима. Т. III. С. 308–310.

⁸⁹ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 157–158.

⁹⁰ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 234–236.

⁹¹ Плутарх. Сулла, §§ 19-21.

⁹² Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 227-229.

⁹³ Инар Ф. Сулла... С. 68.

⁹⁴ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 161–162.

висунув місту-порушнику, Мітрідат більше не досяг успіху в його відплаті; навпаки, він зустрів опір з самого початку третьої війни з Римом. Більше жодне місто в Азії не намагалося відокремитися від Риму. Зазвичай причиною холодності азійських елліністичних держав до Мітрідата називають те, що він не виконав демагогічних обіцянок, які дав на початку Першої світової війни (п'ятирічне звільнення від податків, надання привілеїв і т.д.).⁹⁵

Всі автори сходяться на думці, що в Азії існувало сильне невдоволення проти Мітрідата, яке призвело до міських повстань і репресій проти міст Малої Азії. Їхні думки різняться залежно від загальної точки зору дослідників, але лише щодо того, хто конкретно був незадоволений Мітрідатом. Одні автори вважають, що невдоволення мало місце серед цивільного населення поліса в цілому, інші зводять все до побоювань заможних верств населення через демагогічні заходи Мітрідата та його замаху на їхню власність (звільнення рабів, скасування боргових зобов'язань тощо). Нам видається кращою перша точка зору.

По-перше, Мітрідат вдався до широкої соціальної демагогії лише після того, як невдоволення проти нього вже проявилось в азійському полісі. По-друге, він фактично показав, наскільки далекими були порядки східних деспотів від нормального полісного життя еллінів, а його спроби зачіпали все цивільне населення. Але поряд з цим був ще один фактор, який слід враховувати⁹⁶.

Це було поєднання "батого" і "пряника" в римській політиці, тобто використання пропаганди римськими полководцями. Можливо, це не було настільки систематично і ефективно, як у Мітрідата, але, тим не менш, це робилося з моменту перших зіткнень між римською армією і армією царя Понтійського. Поява Сулли в Греції, незважаючи на критичну ситуацію, яка змушувала його діяти всіма доступними засобами, дала пропагандистське підґрунтя для виправдання більшості його вчинків.

⁹⁵ Моммзен Т. История Рима... Т. III. С. 285–286.

⁹⁶ Инар Ф. Сулла... С. 69.

Мабуть, одним з найризикованіших вчинків римського полководця була конфіскація храмових скарбів. На підтвердження різкого засудження таких дій греками, Павсаній, описуючи "викрадення" Суллою статуї Афіни з храму Аларкомени, стверджує: "Храм Афіни був храмом богині богів" .⁹⁷

Сучасні дослідники підкреслюють несправедливість цих дій, кажучи, що Сулла "пограбував" грецьку святиню. Безсумнівно, греки були незадоволені цими діями. Опора Сулли на Феліцитас надала боротьбі нової якості, перевівши її певною мірою в ідеологічну площину.⁹⁸ У цьому сенсі Сулла протистояв не Мітрідату, а "новому Діонісу". З моменту свого вступу до Греції Сулла всіляко підкреслював свою віру в богів-переможців, особливо у Венеру. Згідно з розповіддю Аппіана, коли Сулла запитав Аполлона Дельфійського про своє майбутнє, він отримав вказівку слідувати за нею.⁹⁹

Вже на трофеях, встановлених після перемоги при Херонеї, Сулла позначав на трофеях три імені - Марс, Вікторія і Венера, згідно з традицією. У римлян Венера також була богинею удачі, що було безпосередньо пов'язано з добробутом самого Сулли. Після того, як війна завершилася перемогою кампанії в Греції, подальшим переходом до Азії та Дарданським миром, зміст пропаганди кардинально змінився.¹⁰⁰ Серед лих цього періоду були масові вбивства між вільними і рабами.

Руйнування міських стін з різних приводів, мародерство, торгівля жителями як рабами, насильство і здирництво з боку солдатів Сулли.¹⁰¹ У всякому разі, лише Мітілен, який передав Манія Аквілія Мітрідату, продовжував опір після того, як Сулла залишив Азію і не міг сподіватися на пощаду¹⁰².

Доля кожного міста була тісно пов'язана з його місцем у військових діях. Ті, хто активно підтримував Мітрідата, не могли розраховувати на пощаду,

⁹⁷ Павсаній. Описание Эллады... С. 112.

⁹⁸ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 157–159.

⁹⁹ Аппиан. Римские войны... I § 63.

¹⁰⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 232–233.

¹⁰¹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 232–233.

¹⁰² Инар Ф. Сулла... С. 70.

навіть якщо наприкінці війни брали участь у війні проти царя Понтійського.¹⁰³ Навпаки, Сулла подарував відновлення свободи і багато привілеїв містам, які постраждали через свою вірність Римській імперії, таким як Іліон, острови Хіос і Родос, Лікійський міський союз і Магnezія в Сіпілеї.¹⁰⁴ Таким чином, незважаючи на те, що ми маємо лише фрагментарну і неповну інформацію, список тих, хто отримав нагороди, принаймні не поступається списку тих, хто був покараний.

Покаранням, накладеним на всю державу, стала величезна виплата у 20 000 талантів.¹⁰⁵ У минулому багато дослідників вважали цю цифру розміром військової контрибуції, і до цієї суми іноді додавалися грошові виплати солдатам, відрядженим на півроку. Однак 20 000 талантів, швидше за все, включали в себе внески і податки за попередні п'ять років (8 000 і 12 000 талантів відповідно). Як правильно зазначається в літературі, розмір цього внеску - за останні п'ять років (8 000 і 12 000 талантів відповідно). Розмір цієї контрибуції не видається дуже великим, особливо якщо врахувати, що Мітрідат вимагав 2 000 талантів лише з одного Хіосу.¹⁰⁶

Під час Першої Мітрідатової війни військові таланти Сулли проявилися повною мірою. Перемога над Мітрідатом, якого римляни називали "другим Ганнібалом", зробила його відомим.¹⁰⁷ У 85 році армія царя Мітрідата була виснажена, і Сулла уклав з ним мирний договір. За мирним договором цар Понту повертав захоплені ним території, відмовлявся від свого флоту і виплачував велику контрибуцію, в обмін на що отримував титул "союзника римського народу".¹⁰⁸ Того ж року Сулла нейтралізував регента Гая Фімбрія, який був посланий проти Сулли маріанськими окупантами Риму. Легіони

¹⁰³ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 319–320.

¹⁰⁴ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 247.

¹⁰⁵ Там само С. 248.

¹⁰⁶ Саллюстий. Записки Юлиа Цезаря... §§ 30-35.

¹⁰⁷ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 160.

¹⁰⁸ Аппиан. Римские войны... I § 64.

Фімбрія перейшли на бік Сулли, а сам він покінчив життя самогубством. Маріанські сили в Італії зазнали поразки.¹⁰⁹

Під час війни, під впливом провокаційних дій Євпатора, Сулла остаточно сформував основний вектор релігійної пропаганди і взявся за його реалізацію.¹¹⁰ Вся його подальша суспільно-політична діяльність свідчить про справедливість цього спостереження.¹¹¹

Водночас Луцій Корнелій не втрачав можливості вести агітацію на власну користь всередині своїх легіонів. Перехопивши військову ініціативу на боці римського війська і полегшивши ситуацію на полі бою, Сулла став активно втручатись у внутрішні справи різних політичних партій і сприяв поширенню підтримки Риму серед громадян. Елліністичні режими постійно змінювали свої зовнішньополітичні уподобання та переходили на бік ворога, що ще більше ускладнювало просування римських легіонів на відповідну територію. Таким чином, поряд з військовими перемогами важливу роль мала відігравати проримська пропаганда.¹¹²

Аналіз комплексу наративних, археологічних та епіграфічних джерел показав, що, окрім каральних заходів та масових вбивств непокірних, активне втручання Луція Корнелія Сулли у внутрішню ситуацію різних грецьких та малоазійських режимів призвело до проведення виваженої політики на цих територіях та військової кампанії проти Мітрідата VI Євпатора. Можна зробити висновок, що Римська держава зміцнила свою владу за правління Сулли.¹¹³

Таким чином, Луцій Корнелій Сулла, не зважаючи на складні умови першого періоду свого життя, зміг стати на шлях кар'єрного зростання в римській армії, користувався повагою і підтримкою серед легіонерів.¹¹⁴ Це також блискучі перемоги та його здатність йти на ризик, не шкодуючи власного життя, призвели до того, що дуже швидко Сулла став одним із лідерів римської

¹⁰⁹ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 234–236.

¹¹⁰ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 324–325.

¹¹¹ Инар Ф. Сулла... С. 71.

¹¹² Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 252–253.

¹¹³ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 238–240.

¹¹⁴ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 160.

армії. Однак разом з цим це призвело до початку протистояння Луція Корнелія Сулли та Гая Марія, що стане однією з причин майбутньої громадянської війни в Римській державі, наслідком чого буде встановлення диктатури Сулли.¹¹⁵

¹¹⁵ Моммзен Т. История Рима... Т. III. С. 301-304.

РОЗДІЛ 2. ВСТАНОВЛЕННЯ ДИКТАТУРИ ЛУЦІЯ КОРНЕЛІЯ СУЛЛИ

2.1. Причини та передумови приходу до влади Сулли. У 83 році до н.е. солдати проголосили Суллу імператором, і він зі своїм військом знову рушив на Рим, але за його відсутності владу захопили прихильники Гая Марія.¹¹⁶ Высадившись у Брундізії, Сулла незабаром завоював південну Італію, розбивши армію маріанців у кількох битвах і здобувши вирішальну перемогу над маріанцями в битві біля Коллінських воріт на півночі Риму 1 листопада 82 року до н.е.¹¹⁷

2 листопада 82 року до н.е. Луцій Корнелій Сулла наказав сенатові обрати диктатора для "прийняття законів і зміцнення республіки", влада якого закінчиться, "якщо Рим, Італія і Римська держава в цілому не будуть зміцнені".¹¹⁸ Сенат узаконив усі минулі та майбутні дії Сулли, надавши йому право страчувати, конфісковувати майно, руйнувати і будувати міста та надавати посади.

Тривалий час Риму не доводилося вдаватися до послуг надзвичайних магістратів. У 80-х роках I ст. до н.е. виникла дуже складна ситуація для Республіки і відродилися давно забуті практики.¹¹⁹ Це був час, коли республіка мала вирішити, яким шляхом іти далі. Вершки римського громадянства сходилися у двох напрямках, умовно названих "Optimates" і "Populares".¹²⁰ Відновлення цієї практики відбувалося у складній військовій обстановці на території Апеннін. Сулла вперше ввів свої війська в місто, що повторював неодноразово.¹²¹ Таким чином, процес встановлення диктатури відбувався під військовим тиском ветеранів Сулли та системи репресивних заходів, відомих як проскрипції.

¹¹⁶ Аппиан. Римские войны... I §§ 94-95.

¹¹⁷ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 254-256.

¹¹⁸ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 165-166.

¹¹⁹ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 240-241.

¹²⁰ Короленков А. В. О применимости терминов "оптиматы" и "популяры"... С. 5-7.

¹²¹ Моммзен Т. История Рима... Т. III. С. 307-308.

Сулла прийшов до влади силою і грубою жорстокістю, але він не зміг би зробити це без допомоги армії, відданої йому особисто.¹²² Цього було недостатньо для переможного полководця, який повинен був надати своєму правлінню легітимності, оскільки диктатор виступав за відновлення справжнього римського ладу. Тому він повинен був не тільки зайняти верховну посаду в республіці, але й певним чином об'єднати все це разом. І вихід був знайдений.

Аппіан розповідає про давній спосіб обрання царів, а згодом і регентів (*interrex*), коли вони призначалися.¹²³ Особа, яка отримувала такий титул, займала його лише п'ять днів, а в її обов'язки входило лише призначення нового консула за відсутності старого.

У Римі не було регента, і Сулла вирішив, що це йому на руку. За наказом Сулли сенат призначив консулом Луція Валерія Флакка. За наполяганням Сулли Флакк подав на розгляд народних зборів пропозицію, в якій описав нещастя і труднощі Риму.¹²⁴ Ця пропозиція була адресована лише одній людині – Суллі. На той час диктатура не була встановлена близько 400 років і вже була дещо незвичною, але надзвичайно новим було те, що диктатура мала бути не постійною, а безстроковою¹²⁵.

Згідно з валеріанським законом про верховну владу (*lex Valeria de imperio*), Сулла отримав необмежену владу (*imperium*) у всіх питаннях внутрішніх і зовнішніх справ, як державних, так і приватних.¹²⁶ Сулла став безстроковим диктатором для видання законів і встановлення порядку в державі. Це пов'язано з тим, що раніше диктатори завжди призначалися сенатом, а тепер закони приймаються через коміції. Ймовірно, це пов'язано з тим, що Сенат був ліквідований під час громадянської війни.¹²⁷

¹²² Steel C. *The End of the Roman Republic*.. P. 165.

¹²³ Аппиан. *Римские войны*... I § 98.

¹²⁴ Моммзен Т. *История Рима*... Т. IV. С. 256-258.

¹²⁵ Егоров А. Б. *Рим на грани эпох*... С. 123.

¹²⁶ Там само С. 241–243.

¹²⁷ Steel C. *The End of the Roman Republic*... P. 166.

Спочатку диктатури завжди з'являлися для виконання конкретного завдання, але диктатура Сулли була спрямована на всі сфери життя.¹²⁸ Диктатор міг видавати нові закони, скасовувати старі, надавати громадянські права місцевому населенню, вільновідпущеникам і рабам, змінювати кордони, укладати і розривати договори про війну і мир, карати громадян і запроваджувати надзвичайні суди.¹²⁹

Перш за все, обурливим було те, що диктатор міг займати свою посаду безстроково. Це суперечить тому факту, що термін повноважень диктатора спочатку був обмежений шістьма місяцями.¹³⁰ Це пояснюється тим, що децемвіри також були людьми, призначеними для ухвалення законів, і їхні повноваження були необмеженими, а функції, можна сказати, необмеженими в часі. Однак ця нова посада була схожа на королівську владу тим, що вона не була колегіальною, а одноосібною, оскільки її обіймала одна особа.¹³¹ Вона ґрунтувалася на добровільному підпорядкуванні громадян єдиній обраній особі (те, що це було добровільно, викликає сумніви). Існувала думка, що краще мати поганого царя, ніж поганий закон¹³².

Сулла став диктатором силою і владою, а не шляхом обрання. Головною силою диктатури Сулли була армія ветеранів. Для того, щоб армія залишалася зацікавленою в диктатурі, було запроваджено низку реформ. Близько 120 000 ветеранів Сулли оселилися в 47 італійських містах.¹³³ Таким чином, вони сформували постійну армію, яка була особисто віддана Суллі і могла в будь-який момент прийти на допомогу встановленому режиму. Крім того, ветерани Сулли не інтегрувалися з міським населенням, а жили певною мірою відокремлено. Однією з головних причин, чому армія йшла за своїм командиром, була особиста відданість.¹³⁴ Так, у I ст. до н. е. особиста відданість

¹²⁸ Там само

¹²⁹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 259-260.

¹³⁰ Аппиан. Римские войны... I § 98.

¹³¹ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 245-246.

¹³² Шіцина К.В. Політичні репресії в Римській республіці за часів Сулли... С.56.

¹³³ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 328.

¹³⁴ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 262.

стала звичайним явищем, коли армії та легіони присягали на вірність імператору або окремим вождям, а не республіці, як раніше. Сулла провів багато воєн пліч-о-пліч з армією і став її єдиним непохитним авторитетом. В його руках опинилися всі важелі влади. Соціальною опорою самого міста були його корнелії. 10 000 вільновідпущеників корнеліїв, колишніх рабів, з політичних мотивів були включені до народних зборів¹³⁵.

Сулла надав їм усім римське громадянство, щоб вони мали право голосу в народних зборах. Таким чином, тиск на народні збори здійснювався систематично. Ці корнеліани повністю залежали від твердості домовленостей, досягнутих їхніми покровителями.¹³⁶ Корнелії слугували головної меті - захищати олігархічні аристократичні елементи і допомагати їм здійснювати владу над тими, хто був ненадійним електоратом.¹³⁷

Таким чином, тип диктатури, організованої Суллою, суттєво відрізнявся від ранньої магістратури, яка являла собою систему правління, за якої диктатура ґрунтувалася на владі магістрату.¹³⁸ Перші диктатори призначалися для конкретних і чітко визначених цілей у різних сферах життя, і ці цілі не перетиналися. З цього положення випливає наступне. Диктатура Сулли не була передбачена шестимісячним терміном повноважень, але вона не була безстроковою. Сулла домогся своєї мети - відновлення сенатської республіки - і склав з себе повноваження.¹³⁹ Сулла отримав таку ж верховну владу над державою, як і царська родина. Серед іншого, з'явився елемент військового впливу на магістратуру.¹⁴⁰ Диктатор став залежним не тільки від збройних сил, а й від збройних сил своїх клієнтів. Це давало йому додаткові переваги і відчуття

¹³⁵ Егоров А. Б. Социально-политическая борьба в Риме в 80-е гг. I в. до н. э. (К истории диктатуры Суллы)... С. 128.

¹³⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 262.

¹³⁷ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 168.

¹³⁸ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 247-248.

¹³⁹ Аппиан. Римские войны... I § 104.

¹⁴⁰ Моммзен Т. История Рима... Т. III. С. 314-315 .

безпеки. Виник своєрідний культ особистості, в якому ця особистість служила власним інтересам, а не інтересам держави¹⁴¹.

Сенат мовчав, а коміції затверджували всі диктаторські закони: у 80 р. до н.е. Сулла закріпив це консульською владою і відбулися великі реформи, які дозволили Суллі затьмарити диктаторську владу.¹⁴² Таким чином, влада Сулли ґрунтувалася на чіткій правовій основі. Диктатура Сулли була особливою "конституційною" системою, що поєднувала в собі диктатуру, характерну для старої системи тимчасових магістратів, і систему декумавірів.¹⁴³

Водночас авторитарний характер правління Сулли призвів до поступового формування позитивного образу особистості диктатора. Цей процес був досить тривалим. Під час війни Сулла створював образ "несправедливої жертви", але з часом цей образ змінювався, і Сулла поставав як "переможець над зовнішніми ворогами" і фігура з особливими стосунками зі світом богів, кожна дія якого схвалювалася ними.¹⁴⁴ Навіть пізніше, наполягаючи на своєму іміджі "нового Ромула", наступника царя-засновника Риму, диктатор прагнув підкреслити, що його правління ознаменувало початок нової ери в римській історії¹⁴⁵.

Завдання, які стояли перед пропагандою Сулли, були широкими і вирішувалися послідовно і систематично з використанням майже всіх засобів політичної пропаганди. Серед засобів, які використовував Сулла, були тріумфальні дії, створення циркових розваг, реставрація старих храмів і будівництво нових, традиційне перенесення помору, а також прийняття почесних прізвиськ, таких як Фелікс і Епафродит, від світу богів, особливо Венери, Геракла та підкреслення ролі їхніх особливих стосунків з Римом,¹⁴⁶ до

¹⁴¹ Чеканова Н. В. Римская диктатура последнего века республики... С. 78.

¹⁴² Аппиан. Римские войны... I §§ 102-104.

¹⁴³ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 263-264.

¹⁴⁴ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 169-170.

¹⁴⁵ Gruen E.S. Roman Politics and the Criminal Courts... С. 45.

¹⁴⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 260-262.

нових для римської практики речей, запозичених з елліністичного Сходу, як-от запровадження золотих монет¹⁴⁷.

Сулла досить розпливчасто окреслив коло осіб, яким загрожували репресії: всі ті, хто продовжував підтримувати маріанців після угоди зі Сципіоном восени 83 року. Таке розпливчате визначення могло бути сприйняте кланом Сулли як заклик до нестримного терору. Тож повідомлення джерел про неконтрольовану хвилю різанини є правдоподібними.¹⁴⁸ Однак, після захоплення Риму Суллою кількома місяцями раніше, в листопаді в Римі не було б помітної антисуллівської фракції. Швидше за все, мішенню побиття стали ті, хто потрапив у полон під час битви біля Коллінських воріт. Цілком можливо, що в процесі загинуло багато невинних людей, або під підозрою, або в якості особистого покарання. Це могло викликати критику з боку сенаторів. Чи лунали такі голоси в храмі Беллони? Проти такого висновку свідчить матеріал Плутарха.¹⁴⁹ Він чітко вказує на два засідання, і його прохання оформити придушення 3 листопада виглядало б надто опозиційним. Однак через кілька днів він не міг ігнорувати звинувачення в тому, що були вбиті невинні люди і навіть друзі Сулли.¹⁵⁰ За таких обставин було зрозуміло, що необхідно було вжити певних заходів для виправлення ситуації. Переможці не мали особливого бажання обмежувати кількість вбивств і тому зобразили введення заборони як поступку.¹⁵¹ Це рішення було добровільним¹⁵².

Війська Сулли були досить слухняні його наказам і порядок можна було легко відновити (достатньо було, щоб кілька сотень солдатів переодягнулися в цивільний одяг).¹⁵³ Щодо розправи над прихильниками переможців, то я

¹⁴⁷ Шіцина К.В. Елементи популізму та пропаганди в суспільно-політичній діяльності Луція Корнелія Сулли... С. 50.

¹⁴⁸ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 172-173.

¹⁴⁹ Плутарх. Сулла... §§ 30-31.

¹⁵⁰ Аппиан. Римские войны... I §§ 103-104.

¹⁵¹ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 253-254.

¹⁵² Шіцина К.В. Проримська пропаганда Сулли в грецьких полісах під час війни з Мітрідатом VI... С. 220.

¹⁵³ Аппиан. Римские войны... I § 104.

вважаю, що це риторична гіпербола, як і цифра в 9 000 жертв неконтрольованого терору. Наштовхує на роздуми і повна відсутність імен загиблих.

Велика робота над портретом Сулли мала значення лише як частина великого плану зміцнення республіки.¹⁵⁴ Вона становила єдине ціле з процедурою призначення диктатора, щоб надати режиму Сулли легітимного вигляду. Диктатура Луція Корнелія Сулли стала поворотним моментом в історії республіки і проклала шлях до встановлення принципату в Римі.¹⁵⁵ Саме диктаторська магістратура створила багато прецедентів, які згодом розвинув Гай Юлій Цезар.¹⁵⁶

2.2. Законодавча та реформаторська діяльність правителя. Ставши повноправним диктатором, Сулла здійснив низку реформ, зокрема, запровадив віковий ценз для зайняття найважливіших державних посад, відібрав у народних коміцій повноваження щодо скликання законодавчих зборів і сенату, значно обмеживши їхнє право вето, а також подвоїв кількість senatorів за рахунок набору нових громадян з Апеннін, які зазнали поразки від римської армії.¹⁵⁷ Щоб заручитися підтримкою Народних зборів, Сулла звільнив 1000 рабів senatorів, убитих під час прокламації, надав їм громадянство і власні прізвища, а також наділив правом голосу у форолах¹⁵⁸.

Основними цілями конституцій диктатора Сулли були стабілізація республіканського державного устрою, забезпечення влади сенату, відновлення традиційної республіканської магістратури та конституційний вплив на поліпшення соціальних умов.¹⁵⁹ Загалом це відповідало законодавству Сулли і Помпея 88 року до н.е., але нова конституція характеризувалася

¹⁵⁴ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 256-257.

¹⁵⁵ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 173-174.

¹⁵⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 260-262.

¹⁵⁷ Там само С. 264-265.

¹⁵⁸ Шіцина К.В. Взаємозв'язок особистісного, політичного та суспільного факторів походу Сулли на Рим у 88 р. до Р.Х... С. 131.

¹⁵⁹ Steel C. The End of the Roman Republic.. P. 171.

запровадженням нових практик у розподілі влади між сенаторами і вершниками.¹⁶⁰

Результатом реформ стало формальне включення провінцій до сфери діяльності римської виконавчої влади, адміністративно-територіальна інтеграція італійського населення, збереження верховної виконавчої влади у відомствах одного державного органу, посилення політичної ролі сенату.¹⁶¹ Диктатура ретельно і послідовно домагалася від Сенату повторного схвалення законів, прийнятих під час Громадянської та Мітрідатової воєн.¹⁶² Продовжуючи обраний у 88 р. до н.е. курс на соціальну політику, Сулла під час своєї диктатури також ухвалив законопроекти, спрямовані на подолання економічної кризи та посилення державного контролю над суспільними чеснотами, приділяючи належну увагу нагальним потребам республіки.¹⁶³ Прикметно, що соціальне законодавство диктатора не обмежувалося законодавчою стадією, а під його керівництвом активно впроваджувалося на практиці. За правління Сулли в Італії розпочалося активне будівництво, оскільки війни Мітрідата та Декрет про заповіді збагатили деякі верстви населення. Римське суспільство дедалі більше цікавилася релігією, і після обмінів зі Сходом, поєднувало традиційні культури з новими запозиченими¹⁶⁴.

Контакти з новими силами принесли багато змін у тогочасну архітектуру, запровадивши нові типи світських і сакральних споруд, більш простих і розкішних. У Римі та інших містах, включаючи колишні італійські міста-суперники, взаємозв'язок цих різних аспектів призвів до появи масштабних світських і культових споруд. Розглянуті в цьому розділі приклади культової архітектури, ініційовані диктатором як реалізація державної програми сакрального об'єднання, логічно збігаються з процесом політичного об'єднання італійських міст під патронатом Риму після завершення Союзницької війни.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 249-250.

¹⁶¹ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 329.

¹⁶² Аппиан. Римские войны... I § 105.

¹⁶³ Моммзен Т. История Рима... Т. III. С. 318.

¹⁶⁴ Evans J.D. The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus... С. 117.

¹⁶⁵ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 331.

Державні реформи Сулли були консервативними. Цей консерватизм був особливим, поєднуючи збереження певних елементів системи з модернізацією інших. З цієї причини в діяльності Сулли можна побачити вмале переплетення реставраціонізму та реформізму.

Ключовим елементом системи Сулли був сенат. Можна сказати, що прихід Сулли до влади - це триумф "сенатської" республіканської ідеї, на противагу "консульській" республіканській ідеї Марія.¹⁶⁶ Встановлення нового режиму було особливим. Єдиним заходом, що безпосередньо стосувався сенату, було рішення Сулли заповнити вакансії в сенаті, призначивши 300 "нових senatorів" з числа просулланських вершників.¹⁶⁷ Закріплення високого статусу сенату та усунення загроз для сенату, зокрема для senatorів (багато з яких не мали senatorського звання), з боку коміцій та senatorських посад, було здійснено опосередковано, шляхом зміни повноважень інших органів влади.

Найбільш небезпечними для сенату були повноваження консулів, цензорів і судових виконавців. У кожному випадку диктатура знаходила індивідуальні рішення. Консули були небезпечні тим, що їхня влада була великою, охоплювала цивільну і військову сфери, вони були фактично позбавлені військових повноважень і стали виключно головами сенату¹⁶⁸.

Встановивши нову структуру, Сулла обмежив повноваження консулів, зводячи їхню роль переважно до функцій голів сенату. Сила диктатури полягала в здатності Сулли апелювати до коміцій незалежними засобами, але це було обмежено попереднім затвердженням законопроектів Сенатом і запровадженням штрафів за зловживання.

Обмежені попереднім затвердженням законопроектів сенатом і запровадженням штрафів за зловживання службовим становищем, трибуни не мали права обіймати інші посади.¹⁶⁹ Ці обмеження повноважень трибунів

¹⁶⁶ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 257-258.

¹⁶⁷ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 270.

¹⁶⁸ Шіцина К.В. Огляд змістових нашарувань в античних біографіях Сулли... С. 173.

¹⁶⁹ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 176.

знизили активність народних зборів і призвели до органічної інкорпорації трибунів без будь-яких змін у самій організації.

Коміції були органічно включені в нову систему без зміни самої організації. Сулла опосередковано утверджував свою владу через свій диктаторський авторитет і посаду, а також через соціальні групи, яким він був особисто зобов'язаний, такі як "корнелії" і ветерани. Що стосується цензури, то вона була фактично скасована, оскільки потреба в ній зменшилася. Була створена система, за якою Сенат автоматично поповнювався, а канцелярія була віддана Суллі.¹⁷⁰

Одночасно були запропоновані посади сенатора та асоційованого сенатора, а розмір асоційованого сенату був збільшений до 20 членів¹⁷¹. Було підвищено віковий ценз і створено бар'єри для повторного обрання. Метою нового закону було впорядкувати зміну посад шляхом створення бар'єрів для узурпації влади судьями. Нова ієрархія мала консолідувати всю владу в єдиній сенатській системі, створивши сенатську еліту, яка отримала майже необмежену владу.¹⁷²

Реформи Сулли були далекосяжними. Вони торкнулися всіх повноважень центральної та місцевої влади. Їхнім завданням була реорганізація уряду для забезпечення належного та стабільного управління.¹⁷³

Диктатор дотримувався існуючих консервативних традицій державного будівництва, але був відкритий до вимог часу і використовував інноваційні методи, які відповідали його планам. Зокрема, він провів чітке розмежування між центральною та місцевою адміністрацією і реформував судову систему. Сулла був знайомий з ідеями Лівія Друза та братів Гракхів¹⁷⁴.

Необхідність перебудови державних структур була одним із завдань, що стояли перед Луцієм Корнелієм Суллою, іншим - зміна соціальних інститутів.

¹⁷⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 259.

¹⁷¹ Balsdon J.P.V.D. Sulla Felix... Vol. 41. P.3.

¹⁷² Steel C. The End of the Roman Republic... P. 177-178.

¹⁷³ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 272.

¹⁷⁴ Carcopino J. Sylla, ou la monarchie manquée... Vol. 8. P. 98.

Сулла походив з римської аристократії, і в основі його дій лежали інтереси сенаторського класу. Об'єктивно його політика мала подвійний характер: намагаючись створити сильну сенатську владу, диктатор залишався диктатором.¹⁷⁵ Першопричиною цього протиріччя стала громадянська війна. Громадянська війна розколола Сенат на кілька груп з різними політичними амбіціями.

Перемога фракції Сулли супроводжувалася фізичним насильством і конфіскацією майна проти опозиції, особливо сенаторів, які були винагороджені за свою працю.¹⁷⁶ Ця війна призвела до встановлення автократичного правління. Влада, якою володів Сулла в Римі, була необхідна для відновлення статусу сенату, але вона також підірвала авторитет сенату і суперечила духу сенатської республіки.¹⁷⁷

Однією з опор влади диктатора була сулланська група, багато членів якої були сенаторами. Ця група формувалася поступово і включала найрізноманітніших людей, але серед них найбільш чітко виділялися вірні соратники Сулли і колишні вороги, які перебігли на бік диктатора.

Під час війни Сулла спирався на своїх вірних прихильників, а коли війна закінчилася і почалися репресії, він почав призначати перебіжчиків.¹⁷⁸ Свідченням успіху його політики і правильного вибору методів є відсутність організованої опозиції режиму Сулли з боку сенаторів¹⁷⁹.

Військові успіхи Сулли вплинули на політичні настрої стану вершників, змусивши його перейти на бік переможців.¹⁸⁰ Хоча під час терору загинула значна кількість вершників, репресії були спрямовані не проти рядового складу, а проти політичних опонентів Сулли з цієї соціальної групи. Диктатор винагороджував вірних вершників, Деяких з них він просунув до сенату. Що

¹⁷⁵ Аппиан. Римские войны... I § 106.

¹⁷⁶ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 178.

¹⁷⁷ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 274.

¹⁷⁸ Там само С. 275.

¹⁷⁹ Шіцина К.В. Огляд змістових нашарувань в античних біографіях Сулли... С. 173.

¹⁸⁰ Аппиан. Римские войны... I § 107.

стосується вершників в цілому, то політика Сулли характеризувалася двома особливостями.

Вони полягали в наступних двох моментах. З одного боку, диктатор зменшив їхнє політичне значення, передавши сенаторам право брати участь у роботі судів і позбавивши їх станового привілею - права на окреме місце в театрі.¹⁸¹ З іншого боку, він залишив відносно недоторканим економічне становище простолюдинів, особливо в азійських провінціях.¹⁸²

Він не виявляв великої політичної активності. Правління Сулли було періодом, коли простолюдини втратили багато зі своїх здобутків, оскільки права народних трибунів були обмежені, а хлібний пайок призупинено. Раніше простолюд, який жив у містах, був більш соціально активним.

Враховуючи, що міський простолюд раніше був активною соціальною силою і домогся прийняття багатьох демократичних законів, можна погодитися з тим, що дії Сулли були антидемократичними, оскільки вони були спрямовані на зменшення можливостей простолюду.¹⁸³ У соціальній активності Сулли можна простежити два етапи, які відрізняються конкретними цілями. Перший етап припав на часи війни та репресій.

Під час війни та репресій диктатор формував соціальний кістяк свого режиму і залучав на свій бік представників усіх соціальних груп. За допомогою терору він ліквідував саму можливість формування відкритої опозиції до нього. Після цього Сулла приступив до виконання свого соціального завдання¹⁸⁴.

Він скоординував позиції кожної з існуючих соціальних груп і зміцнив позиції сенаторів за рахунок ослаблення інших груп, особливо вершників.¹⁸⁵ Диктаторське вирішення соціальних проблем полягало не у зміцненні існуючого суспільного ладу і не у побудові нового, а у відтворенні старого, досократівського, аристократичного Риму.¹⁸⁶ Щоправда, останній не був точно

¹⁸¹ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 262-263.

¹⁸² Bispham E. From Asculum to Actium... P. 334.

¹⁸³ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 179-180.

¹⁸⁴ Ростовцев М. И. Рождение Римской империи... С. 135.

¹⁸⁵ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 276.

¹⁸⁶ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 264.

відновлений. Сулла інкорпорував нововведення, що супроводжували надання римського громадянства італікам, у структуру аристократичного суспільства і пристосував його до кращої роботи.

Інституція диктатури у період Сулли не лише виконувала практичні функції управління, але й активно використовувалась як засіб ідеологічної легітимації влади під виглядом збереження республіканських традицій. З випадків, розглянутих у цій роботі, можна зробити висновок, що було поширене поклоніння улюбленим богам диктатора - Венері, Фортуні, Геркулесу та Юпітеру. Крім того, він організував грандіозну тріумфальну ходу на честь перемоги у війні з Мітрідатом, а також постійно влаштовував безкоштовні бенкети і видовищні гладіаторські змагання для населення.¹⁸⁷

Луцій Корнелій Сулла намагався пом'якшити суспільні настрої показною щедрістю, щоб нівелювати негативні відгомони наслідків репресій і невдоволення певних верств населення новими законами. Незважаючи на формальну дистанційованість від адміністративних посад, активне втручання Сулли в усі сфери суспільного життя простежується протягом усього останнього періоду його діяльності.

Система необмеженої диктатури Сулли була запроваджена в результаті певного процесу, але існують відмінності в її цілях і рівні компетенції.¹⁸⁸ Ця магістратура була запроваджена не для розгляду однієї конкретної справи, як у минулому, а для проведення низки великих реформаторських заходів. Луцій Корнелій отримав повне право керувати Римом і провінціями, вести зовнішню політику, проводити трибунали, вирішувати питання життя, смерті і приватної власності громадян, запроваджувати нові посади, а також призначати і замінювати магістратів.¹⁸⁹

Система диктатури завжди була тимчасовою і призначалася для вирішення надзвичайних ситуацій, тоді як диктатура не обмежувалася терміном

¹⁸⁷ Аппиан. Римские войны... I § 108.

¹⁸⁸ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 265-266.

¹⁸⁹ Аппиан. Римские войны... I § 109.

повноважень і, таким чином, ставала формою тиранії.¹⁹⁰ Хоча Сулла дотримувався "конституційних" процедур і проводив вибори регентів, сам він зберіг свої диктаторські повноваження і, як цар, підлягав 24 лікторам-секундаріям, а регенти повністю йому підпорядковувалися.¹⁹¹

Врешті-решт Сулла змінив закон, щоб він відповідав "традиції". Його метою, як здавалося всім оптимістам, було покласти край демократичній розгнужданості, привести Рим до аристократичного політичного спокою і досягти "справедливості"¹⁹².

Виходячи з цього, він зробив особливий акцент на сенаті і збільшив кількість senatorів. Це послабило роль цензора, який контролював призначення до Сенату, найважливішого органу республіканського контролю. Однак розширення адміністративних структур було позитивним явищем. Це було пов'язано з тим, що старі, менші структури не могли керувати величезною республікою.¹⁹³ Адміністративні реформи в Італії також прогресували, і північний кордон став річкою Рубікон.¹⁹⁴

Італійські міста отримали автономію, що полегшувалося тим, що всі виборні посади займали ветерани Сулли. Суб'єктивно Сулла прагнув відновити владу знаті і відновити сенатську республіку, але об'єктивно він зруйнував республіканський лад.¹⁹⁵ Він також послабив роль цензора, який більше не контролював призначення senatorів.

Зміни торкнулися і вищої виконавчої влади республіки - консулів. Консулами можна було стати лише після проходження всіх шаблів адміністрації і балотуватися на другий термін лише через 10 років.¹⁹⁶ Сулла координував роботу всіх трьох найважливіших інститутів республіки: сенату, консульства і народних зборів. Він координував роботу трьох найважливіших інститутів

¹⁹⁰ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 277.

¹⁹¹ Машкин Н. А. Принципат Августа... С.334.

¹⁹² Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей... С.116.

¹⁹³ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 182.

¹⁹⁴ Bispham E. From Asculum to Actium... P. 335.

¹⁹⁵ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 267.

¹⁹⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 281.

республіки: сенату, консульства і народних зборів. Однак повернення до республіканської форми правління було вже неможливим, оскільки реальні інструменти влади і управління зосередилися в руках узурпатора-повстанця¹⁹⁷.

У 80 році до н.е. Сулла безпрецедентно об'єднав посади диктатора і регента, що згодом стало зразком для подібних практик в імперії.¹⁹⁸ Ще однією особливістю було те, що його добровільне зречення збіглося із закінченням його другого консульства. Завдяки швидкому темпу промульгації та реалізації закону, Сулла досягнув своєї мети у відведений термін. Якби він мав намір обіймати цю особливу посаду довічно, його реформаторська діяльність могла б тривати набагато довше. Водночас слід мати на увазі, що відставка Сулли не означала повного відходу від влади. У 79 році до н.е. він, як проконсул, взяв під свій контроль провінцію Цизальпійської Галії.¹⁹⁹

2.3. Характерні риси боротьби з противниками. Наступного дня після обрання диктатора в Римі почалася прокламація, а на форумі був розміщений список оголошених поза законом (Додаток Г). Згідно зі списком, було вбито близько 2 000 осіб, серед яких були сенатори і кавалеристи.²⁰⁰ Серед засуджених до смерті був і 22-річний Гай Юлій Цезар, племінник Гая Марія і зять консула Луція Корнелія Цинни, ще одного видатного ворога Сулли. Цезар був змушений покинути Рим і довгий час переховувався в Малій Азії, поки впливовий родич не переконав Суллу його помилувати.²⁰¹

У листопаді 1982 року був прийнятий закон Валерія Флакка, згідно з яким Сулла отримав право страчувати будь-яку людину на свій розсуд без суду і слідства (Додаток В).²⁰² Крім того, Закон Валерія передбачав конфіскацію майна дискваліфікованої особи. Закон Валерія наділив Суллу величезною владою". Він був визнаний "не відповідальним за те, що сталося" і мав повну владу карати смертю і конфісковувати майно в майбутньому. Він повинен був мати

¹⁹⁷ Инар Ф. Сулла... С.75.

¹⁹⁸ Аппиан. Римские войны... I § 110.

¹⁹⁹ Steel C. The End of the Roman Republic.. P. 183.

²⁰⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 254-255.

²⁰¹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 268.

²⁰² Ковальов С. І. Історія Риму... С. 382–390..

повну владу карати на смерть, забирати майно, виводити свої колонії, знаходити і руйнувати міста, захоплювати царства і віддавати їх кому завгодно"²⁰³.

По всій Італії були створені суди, які виносили смертні вироки та конфісковували майно. Дітей і онуків покараних позбавляли громадянства, права успадкування і доступу до адміністративних органів. Окрім самих маріаністів, основними жертвами цієї заборони стали наступні чотири групи

Цими чотирма групами були: 1) аристократична опозиція; 2) заможні вершники; 3) італіки; 4) просто заможні, чиє багатство приваблювало переможців.²⁰⁴ Сулла, по суті, міг спиратися лише на певні групи римської олігархії (на чолі з Лутацієм Катуллом, Квінтом Гортензієм та іншими), тоді як решта знаті могла їм протистояти. Сулла боровся проти представників знаті, пов'язаних з маріанцями. Репресії Сулли проти італіків не слід пояснювати лише тим, що вони під час громадянської війни приєдналися до маріанців і популярів. У діях Сулли проявилася загальна тенденція оптиматів до придушення руху італійців за громадянські права, автономію і рівність з Римом. Боротьба італійців проти Сулли, ймовірно, була продовженням Союзницької війни, і йому потрібно було придушити рух італійців, щоб забезпечити стабільність²⁰⁵.

Перед римським урядом також стояла низка завдань, а саме: придушити і знешкодити групи і впливових членів римсько-італійського населення, які могли виступити проти режиму Сулли; отримати кошти для винагороди армії і її прихильників; створити соціальну підтримку нового режиму, залучивши до придушення і конфіскації представників різних соціальних груп, в тому числі рабів.²⁰⁶ Елемент помсти міг відігравати певну роль, але аж ніяк не головну. Нарешті, слід враховувати, що громадянська війна призвела до розгулу злочинності та масштабних зловживань, а швидкого наведення порядку можна

²⁰³ Тит Лівій. Від заснування Міста. Книги I—V... С.196.

²⁰⁴ Там само

²⁰⁵ Инар Ф. Сулла... С.77.

²⁰⁶ Steel C. The End of the Roman Republic.. P. 172.

було досягти лише за допомогою репресивних заходів. Зрозуміло, що диктатор не зміг повністю придушити опозицію і мав лише тимчасовий ефект.

Диктатура надала Суллі владу, але йому потрібно було створити в державі належні умови для проведення реформ. У Римі та Італії існував розрізнений опір новій владі, багато людей симпатизували політичним опонентам Сулли.²⁰⁷

Багато людей симпатизували політичним опонентам Сулли. Для того, щоб покарати їх і придушити опір решти населення, необхідно було вдаватися до жорстких заходів політики терору. У джерелах існує дві версії того, як була введена заборона. Одна з них, згідно з Плутархом, стверджує, що проскрипції обмежували масштаби терору і що ініціатива запровадження списків належала сулланській знаті.²⁰⁸

Інша, передана Аппіаном, стверджує, що введенням едиктів зобов'язані виключно Суллі.²⁰⁹ Аналіз відомостей античних авторів показує, що перша теорія є упередженою, тоді як друга є більш правдоподібною. Сулла до і під час громадянської війни вказував, що має намір карати лише своїх політичних опонентів і не має наміру здійснювати репресії проти широких верств населення. Після битви при Колінських воротах, 2 листопада 82 року до н.е., він вніс до сенату пропозицію, яку сенат не схвалив, і Сулла звернувся до коміції з приводу запровадження проскрипцій.²¹⁰

Проскрипції стали основою терористичного правління Сулли. Сенатський декрет 88 року до н.е. частково передбачив цей едикт. Указ мав кілька особливостей. Дії Сулли не були схвалені сенатом.²¹¹ Він характеризувався спонтанним підходом до визначення кола грішників і складанням списку останніх, що містив 520-560 імен, серед яких були і видатні противники нового режиму: римляни та італіки.²¹² Покаранням було вигнання, яке, на відміну від смертної кари, було зручним.

²⁰⁷ Там само

²⁰⁸ Плутарх. Сулла, § 31.

²⁰⁹ Аппіан. Римские войны... I §§ 104-105.

²¹⁰ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 267.

²¹¹ Там само

²¹² Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 255.

Смертна кара була більш зручним покаранням з юридичної точки зору і не обмежувала свободу дій.²¹³ Процедура вигнання дозволяла зняти заборони з цивільного населення, конфіскувати його майно і знищити всіх одразу. Лише невелика частина засуджених була вислана.²¹⁴

Поширивши репресії на нащадків проскрибованих у формі сецесії, можна було остаточно усунути небажані елементи з політики.²¹⁵

У той же час, придушення опору і покарання італійських громад в Італії, головним чином в Етрурії і Самнії. Їх карали частковою або повною конфіскацією міського майна.²¹⁶ Навіть у райони, де не велися військові дії, з Риму надсилали солдатів Сулли для проведення каральних операцій. Репресії були негативним явищем. Лише невелика частина жертв потрапила до проскрипційних списків.²¹⁷

Загальна кількість вбитих становила приблизно 2 000 осіб, багато з них, особливо італійського походження, втратили своє майно. Думка про те, що такі атаки були соціально орієнтованими і засобом збагачення, повинна бути відкинута.²¹⁸

Слід відкинути думку про те, що він був засобом збагачення. Як показує аналіз репресій, едикти були насамперед політичним інструментом.²¹⁹ Він дозволив Суллі досягти своєї мети – заспокоїти країну достатньо ефективно, щоб перейти до реформ.²²⁰

Аналіз показує, що репресії та переслідування політичних опонентів мали місце і до Сулли, і він не був першим. Його новаторство полягало в тому, що він легалізував ці переслідування, тобто створив прецедент юридично оформленого

²¹³ Там само

²¹⁴ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 268.

²¹⁵ Инар Ф. Сулла... С. 80.

²¹⁶ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 268.

²¹⁷ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 256.

²¹⁸ Там само

²¹⁹ Ковальов С. І. Історія Риму... С. 397.

²²⁰ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 269.

терору як внутрішньої політики політичної партії-переможця.²²¹ Юридично репресії мали обмежений характер і були спрямовані проти лідерів опозиції. Незважаючи на ці заходи, на практиці репресії набули широкого розповсюдження²²².

Помста політичним опонентам переросла у фізичне знищення заможних громадян, майно яких підлягало конфіскації на користь тих, хто прагнув швидкої наживи. Каральні заходи поширилися не лише на Рим, а й на інші італійські міста, де в якості покарання було влаштовано повний розпродаж муніципалітетів.²²³ Репресії тривали сім місяців і передбачали конфіскацію майна заможних жертв, що дало Суллі свободу політичних та економічних дій у подальшому управлінні державою.²²⁴

Попри широку джерельну базу, яка дозволяє розглядати різноманітні аспекти політичного шляху Сулли, його постать і донині залишається дискусійною у науковій літературі. На основі розрахунків, зроблених у цьому дослідженні, можна зробити висновок, що свідчення про надмірне багатство Сулли як результат настанов античних авторів є типовим перебільшенням антисуллівської пропаганди наступного періоду. Характерно, що, засуджуючи масштаби військової повинності, римляни водночас визнавали доцільність фізичної розправи над злочинцями.²²⁵ Є підстави вважати, що така реакція була зумовлена не морально-етичними міркуваннями, а правовим положенням, згідно з яким нащадки пригноблених позбавлялися громадянських прав, а їхнє майно підлягало продажу.²²⁶

Таким чином, історичні обставини склались так, що в Римі до влади вперше за досить тривалий час прийшов диктатор – Луцій Корнелій Сулла. Проте його діяльність як диктатора була направлена в першу чергу на зміцнення позицій Римської держави. Сконцентрувавши владу в своїх руках, Сулла зміг

²²¹ Там само

²²² Инар Ф. Сулла... С. 81.

²²³ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 270.

²²⁴ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 258.

²²⁵ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 174.

²²⁶ Там само

усунути всіх своїх потенційних ворогів.²²⁷ Більшість з них були репресовані, а їх майно стало власністю самого Сулли. Разом з тим, диктатор проводив масштабні реформи що дійсно допомогли хоча б на деякий час знати соціальні протиріччя та зменшити масштаб кризи, що мала місце в Римі у вказаний період.²²⁸

²²⁷ Ковальов С. І. Історія Риму... С. 398.

²²⁸ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 259.

РОЗДІЛ 3. ЛУЦІЙ КОРНЕЛІЙ СУЛЛА ТА ЙОГО ЖИТТЯ У ВІДСТАВЦІ

Кінець правління Сулли був досить незвичним. У якийсь момент Сулла відмовився від перманентної диктатури, публічно склав з себе ці обов'язки у 79 році до н.е., розпустив озброєну гвардію і оголосив себе простим сенатором.²²⁹ Сулла закликав народні збори до відповідальності, але ніхто не наважився це зробити. Сулла залишався впливовим у римському політичному житті аж до своєї смерті у 78 році до н.е.²³⁰

Перед цим він видав указ, який забороняв будь-якій армії входити на італійську територію, і розпустив легіони.²³¹ Він заявив, що готовий дати звіт про свої дії (але ніхто не наважився вимагати такого звіту). При цьому він розгулював по Риму, впевнений і беззахисний. За традицією, наприкінці консульського періоду Сулла був призначений в Цизальпійську Галлію, але в цю "свою" провінцію він не поїхав і не брав участі в її управлінні²³².

Сулла не перешкодив обранню консулом Марка Емілія Лепіда, але Лепід не приховував своєї ворожості до його реформ, тоді як на посаду консула претендував Квінт Лутацій Катулл, вірний прихильник колишнього диктатора (син консула, з армією якого Сулла воював проти кимврів) претендував на цю посаду. Обидва були обрані, але Лепід, підтриманий Гнеєм Помпеем, який раніше був лояльним до Сулли, набрав більше голосів.²³³ Тим часом Сулла переїхав на віллу між Кумами і ПUTEОЛАМИ, де полював і рибалив, а також написав 22 мемуари, які подарував Лукуллу.²³⁴

Один з найзагадковіших моментів біографії Сулли – є його смерть, спричинена дивною, невиліковною хворобою.²³⁵ Ця таємнича хвороба і смерть

²²⁹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 273.

²³⁰ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 259.

²³¹ Аппиан. Римские войны... I § 104.

²³² Крисп Гай Саллюстий. "Сочинения"... С. 21.

²³³ Ковальов С. І. Історія Риму... С. 400.

²³⁴ Плутарх. Сулла, § 37.

²³⁵ Там само §§ 36-37.

великого диктатора надали його особистості загадкового ореолу, який привернув увагу античних письменників і став драматичним сюжетним моментом. Таємниця хвороби і смерті диктатора була пов'язана з його військовою і політичною діяльністю, але головним чином з негативними рисами його характеру.²³⁶ Хвороба Сулли здавалася відплатою згори за скоєні ним злочини. Ця думка повністю відповідала поширеній в античності думці про те, що "характер і доля дорівнюють хворобі".²³⁷ Звичайно, цей стереотип, закладений в античній легенді про Суллу, був штучним, але він максимально доповнював образ похмурого, але неймовірно щасливого диктатора і надавав йому містичного характеру. Таким чином, легенда про загадкову хворобу і смерть Сулли є невід'ємною частиною диктаторських легенд, сформованих в античній літературі.²³⁸

Сучасна греко-римська історіографія приділяє мало уваги цьому епізоду біографії Сулли, але він має величезне значення.²³⁹ Цей давній стереотип допомагає нам краще зрозуміти історичний образ Сулли і розкриває його релігійну та ідеологічну політику, що виправдовує владу. Легенда про те, що рідкісна хвороба спіткала рідкісну людину, точно відповідає пропаганді диктатора, яка прагнула всіляко підкреслити надприродний характер його успіхів. Саме тому ця історія, схоже, прижилася в античній історіографії і використовувалася для того, щоб зробити образ диктатора більш таємничим і загадковим.²⁴⁰

Крім того, міф про хворобу Сулли є органічною частиною історії античної медицини, оскільки відображає медичні уявлення та пов'язані з ними забобони, що сягають римських часів.²⁴¹ Повідомлення античного автора про цей епізод з життя диктатора є цінним свідченням рівня розвитку античної медицини, методів діагностики та лікування хвороб, а також тісного взаємозв'язку між

²³⁶ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 260.

²³⁷ Там само

²³⁸ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 176.

²³⁹ Там само

²⁴⁰ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 261.

²⁴¹ Там само

медичною та релігійною думкою в описуваний період. "Хвороба Сулли" представлена античними авторами як рідкісне захворювання, яке майже неможливо точно діагностувати²⁴². Хвороба диктатора - один з найрідкісніших випадків в історії античної медицини. Вивчення свідчень з цього питання, безсумнівно, поглибило б розуміння сучасною людиною греко-римської медичної практики.²⁴³

Так, великий інтерес для дослідників становлять античні легенди про хворобу диктатора Сулли. Найдокладніше про хворобу Сулли серед античних авторів розповідає грецький біограф Плутарх (II ст. н.е.), автор знаменитих "Порівняльних життєписів" греків і римлян²⁴⁴. Згідно з його розповіддю, Сулла довгий час страждав на таємничу хворобу, яка надмірно загострилася під кінець життя, і Плутарх, як мораліст, безпосередньо пов'язує прихід Сулли до влади з його моральною деградацією. Він зображує Суллу як глибоко суперечливу особистість, якій притаманні як великі чесноти, так і мерзенні вади.²⁴⁵ Переслідуючи дидактичні цілі, Плутарх шукає в своїх біографічних героях як позитивні, так і негативні риси і намагається оцінити їхню діяльність крізь призму морально-етичної краси їхніх вчинків. Саме тому зображення диктаторів у Плутарха вкрай неоднозначне.²⁴⁶ На рішення Сулли відмовитися від влади і піти у відставку "на відпочинок" (*otium post negotium*) могли вплинути проблеми зі здоров'ям. Аппіан Александрійський писав про це: "Сулла, здається, переситився війною, владою і Римом і полюбив сільське життя". Слабка соціальна підтримка диктатури, зростання опозиційних сил у суспільстві і, зрештою, реалізація основних запланованих цілей диктатури: встановлення нового уряду, встановлення нового уряду, встановлення нового уряду, встановлення нового уряду, встановлення нового уряду, встановлення нового уряду, встановлення нового уряду.²⁴⁷ Аппіан пише, що після того, як

²⁴² Веллей Патеркул. Римская история... С. 11.

²⁴³ Там само

²⁴⁴ Плутарх. Сулла, §§ 36-37.

²⁴⁵ Там само

²⁴⁶ Там само

²⁴⁷ Аппиан. Римские войны... I § 105.

Сулла пішов у відставку, він жив у сільському усамітненні, насолоджуючись риболовлею на території Кумів: "він все ще був у доброму здоров'ї"²⁴⁸. Однак це свідчення суперечить іншим джерелам, які стверджують, що смерть диктатора стала саме наслідком загострення його давньої хвороби.

Втім, Сулла не відійшов від управління державою. Незважаючи на відсутність офіційного статусу, Сулла ніколи не випускав з рук нитки римського правління. Жодне рішення не приймалося без схвалення негласного лідера держави. Навіть коли він відступив з міста до своєї резиденції, до нього щодня відправлялися емісари з важливими документами, що вимагали віз для підданих Сулли. Сулла, колишній диктатор, був оточений акторами і художниками.²⁴⁹

Не нехтуючи функціями "конституції", яку він сам проголосив, Сулла все ж залишався дещо замкнутим і в даний час курсував між Римом і своєю віллою в Кампанії.²⁵⁰ Він мав завершити переробку своїх 22-томних "Мемуарів", а історична та літературна діяльність займала більшу частину його часу. Ця робота була розпочата давно, але тепер він повинен був об'єднати всі документи, зібрані за ці роки (листування, офіційні звіти та особисті нотатки), і, зокрема, розповісти про свою діяльність під час диктатури. З цієї праці до нас дійшли лише три невеликі фрагменти по кілька рядків (у вигляді афоризмів).²⁵¹

Однак історична діяльність не відволікала Суллу від його громадянських і сенаторських обов'язків, пристрасті до театру і побожності.²⁵² Два сенатори, послані до Риму, щоб розбити Серторія, зазнали важких поразок, а сам він з'явився в Римі, як тільки на розгляд сенату були винесені важливі справи, особливо іспанські: головнокомандувач Західної Іспанії Метелл Пій побачив розгром своєї армії Серторієм, і його легати зникли. Зникли разом з усім ввіреним йому військом.²⁵³ Марк Доміцій Кальвін, головнокомандувач центральної Іспанії, був до смерті побитий проскриптором Луцієм Гіртулієм,

²⁴⁸ Там само

²⁴⁹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 273.

²⁵⁰ Аппиан. Римские войны... I § 105.

²⁵¹ Плутарх. Сулла, § 37.

²⁵² Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 261-262.

²⁵³ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 275.

який перебував під командуванням Серторія, і він хотів наказати головнокомандувачу Трансальпійської Галлії прийти йому на допомогу.²⁵⁴ Однак Сулла також брав участь у виборчій комісії і з жахом спостерігав, як молодий Помпей організовував виборчу кампанію Марка Емілія Лепіда на консульських виборах 79 року.²⁵⁵

За десять днів до смерті він уклав мир між ворогуючими партіями в Дікеархії (грецька колонія в Кампанії) і написав закон про управління містом для його мешканців на майбутнє.²⁵⁶ У будь-якому випадку, загадкова хвороба і смерть Сулли додали йому іміджу великої особистості, сповненої протиріч, що зробило його ще більш скандальним і відомим. Так була створена легенда про таємничу хворобу Сулли, яка повинна була вказувати на його "богообраність". Проте античні письменники на чолі з Плутархом все ж вважали, що причиною хвороби була розпуста - отже, пропаганда була неефективною.²⁵⁷ Міф про містичну "хворобу" Сулли відповідав головному принципу диктаторської пропаганди, згідно з яким диктатор представлявся виконавцем волі "бога".²⁵⁸

Звістка про його смерть швидко облетіла всю Італію, і люди розповідали про свої мрії та приготування Сулли. Сулла не взяв свого прізвиська Фелікс, тому що в певному сенсі все пішло за планом Сулли.²⁵⁹ У Римі було поспішно скликано засідання сенату, яке пройшло особливо бурхливо: консул Квінт Лутацій Катулл запропонував провести похорон від імені держави і з великою помпою вшанувати його останки по всій Італії, перш ніж церемонії відбудуться на Марсових полях; у відповідь на цю пропозицію інший консул Ліпід, тепер, коли Сулла був мертвий (і, звичайно, заохочений своїми старими друзями, які втекли з вигнання, бо він готував з ними великий антисуллівський наступ), наважився напасти на тих, кого він тепер вважав деспотами.²⁶⁰ Це був воістину

²⁵⁴ Там само

²⁵⁵ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 177.

²⁵⁶ Плутарх. Сулла, § 37.

²⁵⁷ Там само §§ 36-37.

²⁵⁸ Инар Ф. Сулла... С. 96.

²⁵⁹ Ковальов С. І. Історія Риму... С. 401.

²⁶⁰ Там само

провокаційний вчинок, який розлютив більшість сенату, що схвалив низку виняткових заходів. Держава оголосила період жалоби після смерті Сулли, батька і рятівника, а згодом видала указ, який тимчасово призупиняв усю політичну і юридичну роботу до завершення обряду очищення після його поховання.²⁶¹ Щодо похорону, то витрати на нього взяла на себе держава. Було вирішено, що батальйон перетне Італію і прибуде до Риму, і що після обряду тіло буде спалено на Марсовому полі, а прах похований у могилі на тому ж місці.²⁶²

Викопування гробниці в межах міських стін вже саме по собі було винятковою подією. В принципі, лише нащадки Публія Валерія Публіколи мали право бути похованими в місті, але вони завжди відмовлялися від цієї честі. Коли помирав член сім'ї Валеріїв, його тіло відвозили в спеціальне місце біля Верії і клали в землю. Суллу дозволялося як ховати, так і кремувати²⁶³.

Тіло везли по всій Італії, а самого Суллу поклали в натільну труну (носилки були золотими), на якій лежав манекен з посмертною маскою і знаком диктатора.²⁶⁴ Потім з'явилися сурмачі, які подали траурний сигнал, сповіщаючи про смерть свого володаря. Коли батальйон рухався далі, натовп тих, хто служив Суллі, зростав, і люди у військовій формі (срібні лати і золоті знаки розрізнення) спонтанно знаходили своє місце в легіонах, вишикуваних у похідному порядку.²⁶⁵

Коли вони прибули до Риму, легіон розрісся до 6 000 ящиків, на яких були розміщені приношення померлому і приблизно 100 000 людей.²⁶⁶ У місті зібралися всі громадяни. Величезні натовпи людей поспішали на незвично пишній похорон. Маски предків і маски предків близьких (Кецилія Метелла, Емілія Скавра, Валерія, Нонія і Помпея, щоб назвати найвідоміших) були підготовлені для цієї похоронної служби. Форум був недостатньо великим, щоб

²⁶¹ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 262.

²⁶² Плутарх. Сулла, § 38.

²⁶³ Ковалев С. И. История Рима... С. 298.

²⁶⁴ Плутарх. Сулла, § 38.

²⁶⁵ Там само

²⁶⁶ Егоров А. Б. Рим на грани епох... С. 263.

вмістити всіх скорботних. Навколо похоронного ложа було покладено 2 000 золотих вінків, замовлених і виготовлених містами, легіонами і його друзями.²⁶⁷ Пахощі були приготовлені в такій великій кількості, що з ладану і кориці було зроблено зображення диктатора.²⁶⁸

Більша частина дня пішла на організацію порядку. Посмертне ліжко оточували різні колегії жерців, особливо авгурів, членом яких він був. Сенат також був чималим - 600 осіб. За ними на сусідніх вулицях у великій кількості стояли солдати в парадному одязі.²⁶⁹ Траурні натовпи стояли всюди, в гаях, на дахах храмів і будинків, на схилах Капітолію і Палатина, а тишу порушували звуки жалібних сурм, які розносилися по всьому місту. Фауст Сулла, якому ледве виповнилося десять років, був ще занадто малий, щоб виголосити надгробну промову на честь свого батька. Тоді на трибуну вийшов Квінт Лутацій Катулл і сильним голосом виголосив свою знамениту надгробну промову на честь покійного. У своїй промові він згадав не лише про його славне походження, але й про його виняткові досягнення, свідками яких був натовп, що зібрався, щоб віддати йому шану, а також про виняткові божественні благословення, даровані йому.²⁷⁰

Після цієї довгої і дуже пишномовної промови найважливіші сенатори підняли свої ложі і почали свій похід. Пройшовши через Югарійський перевал, вони попрямували до Карментальських воріт, тих самих воріт, через які Сулла пройшов під час свого тріумфального повернення.²⁷¹ Цього разу, однак, вони пройшли під аркою праворуч і піднялися на Марсове поле. Знову ж таки, кількість чиновників, присутніх на церемонії, була надзвичайною, а натовп слідував за ними на невеликій відстані, тому пройшов деякий час, перш ніж всі розсілися. Потім вони відрізали пальці у тіла, яке вже лежало на дровах і підпалили зібране багаття. Після обід погода похмура і холодна. Піднявся вітер,

²⁶⁷ Там само

²⁶⁸ Гуліа Г. Фараон Эхнатон. Человек из Афин. Сулла... С. 321.

²⁶⁹ Плутарх. Сулла, § 38.

²⁷⁰ Там само

²⁷¹ Steel C. The End of the Roman Republic.. P. 178.

вогонь розгорівся, і вся кавалерія, а потім і вся піхота пройшла повз палаюче вогнище.²⁷² Коли вогнище вщухло і полум'я згасло, кістки зібрали і поклали в урни. У римлян склалося враження, що сама богиня Фортуна супроводжувала Суллу до кінця і брала участь у похоронних обрядах.²⁷³

Праха передали родині, яка мала дочекатися спорудження пам'ятника, який сенат наказав поставити на місці кремації (там, де сьогодні стоїть Палаццо Канцелярія).²⁷⁴ Однак церемонія ще не закінчилася. Сім'ї, які ховали своїх близьких, залишалися "порочними", оскільки не виконували певних ритуалів очищення місця проживання померлого і людей, присутніх на похороні. Очевидно, тепер, коли оголошено національну жалобу, вся Республіка повинна виконати обряди очищення, особливо жертвоприношення Церері, а отже, не тільки в Римі, але й у всіх містах, через які проходять батальйони, і в усіх місцях, де публічно оголошено жалобу, тільки тоді, коли ці обряди будуть розпочаті одночасно, буде знято *Justitium* буде знято.²⁷⁵

Заповіт містив імена всіх його друзів на чолі з найвідданішим Луцієм Ліцинієм Лукуллом.²⁷⁶ Одного імені не вистачало - Помпея, який не дозволив Суллі допомогти Лепіду в його консульських виборах. Сулла добре знав, що від цього "авантюрного" Помпея нічого не варто очікувати, і насправді, його вогонь ще не встиг охолонути, коли Помпей почав агітацію, яка повинна була закінчитися громадянською війною.²⁷⁷

Як би там не було, для римлян Сулла, чия могила знаходилася на Марсовому полі, чия статуя - на форумі, чії трофеї - на Капітолії, а пам'ятники - майже скрізь у місті, залишився живим завдяки цій епітафії, яку він побажав написати на своєму пам'ятнику.²⁷⁸

²⁷² Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 276.

²⁷³ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 264.

²⁷⁴ Там само

²⁷⁵ Инар Ф. Сулла... С.115.

²⁷⁶ Плутарх. Сулла, § 38.

²⁷⁷ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 178.

²⁷⁸ Плутарх. Сулла, § 38.

На момент смерті Сулли було 58 років (дехто стверджує, що 60). По всій Італії було оголошено траур, і колишнього диктатора разом з численним натовпом поховали за державний кошт на Марсовому полі, де раніше ховали лише царів.²⁷⁹ Невдовзі після смерті Сулли "Закон Корнелія" почав руйнуватися. Політичні партії знову почали лестити простолюдинам і відновили безкоштовну роздачу хліба.²⁸⁰ Простий люд повернув собі право на інші адміністративні права. Учасники повстання Лепіда і Серторія були амністовані.²⁸¹

У 70 р. до н.е. колегії присяжних були перенесені на кінні трибуни під керівництвом Помпея і Красса. Юлій Цезар відновив права нащадків тих, хто був у списку вигнанців.²⁸²

Однак Римська республіка вже перебувала на завершальному етапі свого існування. Новий диктатор Цезар був убитий, але нова громадянська війна призвела до влади Октавіана. Його повний титул звучав так: "Імператор, син святого Цезаря Августа, консу 13 разів, імператор 21 раз, народний трибун 37 разів, батько вітчизни".²⁸³

З вищесказаного можна зробити висновок, що Луцій Корнелій Сулла страждав на дійсно небезпечну хронічну хворобу (або низку хвороб). Цю обставину спритно використали наближені диктатора і створили міф про рідкісну "хворобу Сулли", яка, згідно з античною традицією, свідчила про божественність диктатора і його особливу історичну роль. Так народилася легенда, яка додала ще більшої таємничості та скандальності античному образу Сулли.²⁸⁴

Діяльність Луція Корнелія Сулли вплинула на подальший розвиток держави. Він наочно продемонстрував, що республіканська форма правління більше не відповідає інтересам наймогутнішого аристократичного класу Риму. Найбільші римські державні діячі наступного століття наслідували його

²⁷⁹ Моммзен Т. История Рима... Т. IV. С. 277.

²⁸⁰ Ковалев С. И. История Рима... С. 402.

²⁸¹ Там само

²⁸² Steel C. The End of the Roman Republic... P. 183.

²⁸³ Там само

²⁸⁴ Егоров А. Б. Рим на грани эпох... С. 265.

приклад і за необхідності ігнорували цінності римського демократичного устрою та намагалися захопити владу, не зупиняючись перед застосуванням сили. Зрештою, саме встановлення монархії перетворило Рим на одну з наймогутніших держав світу.²⁸⁵

²⁸⁵ Steel C. The End of the Roman Republic... P. 185.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено найважливіші результати проведеного дослідження, які виносяться на захист:

- Матеріальна база дослідження, яка включає свідчення греко- та латиномовних авторів, археологічні матеріали, нумізматичні колекції та епіграфічний матеріал, виявилася достатньо репрезентативною для досягнення поставленої мети та завдань. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що історіографія все ще страждає від низки недоліків у вивченні теми, а також питань, які досі викликають суперечки в історіографії.

- Від самого початку Сулла прагнув створити собі імідж філантропа і спадкоємця давніх республіканських звичаїв; 88 рік до н.е. ознаменувався особливими подіями, які мали важливий вплив на подальший розвиток римського політичного життя. Перспектива прийняти командування у війні проти понтійського царя Мітрідата VI Євпатора призвела до гострого протистояння між відомими політиками у виборчій кампанії за посаду консула. Вперше з часів заснування республіки відбулося принципово нове явище: особисті суперечки між провідними аристократами переросли у збройні конфлікти із залученням не лише особистої охорони, а й військових сил римської армії.

- Результати дослідження військово-політичної та пропагандистської діяльності Сулли під час Мітрідатової війни показують, що Луцій Корнелій Сулла мав можливість ознайомитися з пропагандистськими прийомами царя Мітрідата під час його перебування за межами Італії, а також використати власну програму для просування свого образу як улюбленця Афродіти, Фортуни та інших богів. Керуючись обраною тактикою, Сулла постійно поширював проримські ідеї серед мешканців Греції та Малої Азії, водночас успішно прищеплюючи своїм легіонерам образ щасливого полководця, успіх якого визначили боги. Вдала військова тактика та високі дипломатичні здібності Сулли дозволили йому досягти перемог у зіткненнях з армією Понта. Однак,

внаслідок переходу влади в Римі до опозиційних йому політиків, проконсул був змушений шукати іншого завершення війни з Мітрідатом.

- Диктатура Сулли виявляється якісно новим інститутом, створеним не лише для задоволення владолюбства Сулли, але й для проведення низки реформ, спрямованих на вдосконалення республіканського устрою. Однак отримання цієї особливої магістратури було неможливим без відповідного стану римського суспільства. Розкрито природу масових репресій диктатури проти інакомислення (відомих в історичній традиції як напучування). Сучасні дослідники прагнуть знайти винуватця терору і перекласти на цю хвилю репресій тягар усіх злочинів наступних римських правителів, але вона не була новим явищем в історії республіки. Домінування Сулли було лише виправданням існуючої реальності, а його значення для подальшого розвитку Риму полягало в більш широкій, повсюдній практиці вже закріплених у законодавстві репресивних методів вирішення соціальних і політичних конфліктів. В результаті проведення диктатором низки конституційних реформ було встановлено, що статус сенату підвищився, а повноваження його представників значно розширилися. Протягом усієї своєї суспільно-політичної діяльності Сулла продемонстрував, що дотримується обраної ним спочатку лінії пропаганди. Практична реалізація планів реконструкції та розвитку столиці та багатьох інших міст мала сприятливі результати у підвищенні рівня життя населення республіки.

Влада Сулли була переплетена з елементами диктатури і монархії, але вона була легітимною і не виходила за рамки конституції республіканського Риму. Це не була ні військова диктатура, ні монархія. У своїй діяльності Сулла використовував два інструменти: репресії та реформи. Репресії не були головними серед інших дій Сулли. Вони мали на меті лише зміцнити позиції Сулли, придушити опір і закласти підвалини для реформ.

Реформаторська діяльність Сулли в адміністративній та соціальній сфері мала консервативну спрямованість. Він поставив собі за мету відновити аристократичний Рим дограціанського періоду. Водночас диктатор провів кілька

реформ. Тією мірою, якою вони не суперечили духу реформ, вони були покликані поліпшити функціонування відновлених структур. Армія була лише інструментом для здобуття влади. Режим підтримувала поступово сформована гетерогенна група сил. Під час диктатури не існувало опозиційних до режиму сил.

Історичне значення суспільно-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли полягає в законодавчому закріпленні змін у державному устрої Римської республіки, що відбулися на початку I ст. до н.е., юридичному оформленні репресій та створенні релігійного підґрунтя його влади, що стало зразком для багатьох наступних поколінь політичних лідерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Аппиан. Римские войны: Изд-во "Алетей" СПб. 1994.
2. Аппиан Александрийский. Римская история. М., «Ладомир», 2002.
3. Валерий Максим. Девять книг достопамятных деяний и высказываний / перевод с латинского, комментарии, вступительная статья и приложения А. М. Сморгчова. М.: РГГУ, 2020. 468 с.
4. Веллей Патеркул. Римская история. М. : Ладомир, 1995. (Серия «Малые римские историки»). С. 11–99.
5. Записки Юлия Цезаря. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. М.: Ладомир; ООО «Фирма “Издательство АСТ”», 1999.
6. Крисп Гай Саллюстий. "Сочинения". М.: Ладомир, ООО "Фирма издательство АСТ", 1999. 750 с.
7. Павсаний. Описание Эллады. М., 1994.
8. Плутарх. Избранные жизнеописания. Сулла / Плутарх [Пер. с древнегр. М. Томашевской]. М. : Правда, 1987. Т. 1. С. 36–77.
9. Саллюстий. Сочинения . М. : Наука, 1981. 223 с.
10. Тит Лівій. Від заснування Міста. Книги I—V. Київ: Laurus, 2022. 384 с
11. Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. М.: Ладомир, ООО "Фирма издательство АСТ", 2000. 944 с
12. Цицерон Марк Туллий. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. М., 1999.
13. Andrea Raggi. Senatus consultum de Asclepiade Clazomenio sociisque. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 135 (2001), P. 73-116.
14. SENATUSCONSULTUM AMPHIARAI –

ЛІТЕРАТУРА

15. Виппер Р. Ю. Римская империя. М.: Эксмо: Алгоритм. 2012.
16. Дементьева В. В. Римская республиканская государственность: публично-правовые основы. *История древних цивилизаций*. Государство и право Древнего Рима. 2006. Вып. 1. С. 106.
17. Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Проблемы рождения и формирования принципата . Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1985. 222 с.
18. Егоров А. Б. Социально-политическая борьба в Риме в 80-е гг. I в. до н. э. (К истории диктатуры Суллы). *Социальная борьба и политическая идеология в древнем мире*. 1989.
19. Егоров А. Б. Сулла и Цезарь, две диктатуры (опыт сравнительного анализа). Запад – Россия Кавказ: научно-теоретический альманах. 2003. Вып. 2. С. 169.
20. Еремин А.В. Сенатская оппозиция при Сулле: вымысел или реальность? *Мнемон*. СПб., 2002. Вып. 1. С. 123–132.
21. Инар Ф. Сулла. Ростов н/Д.: Феникс. 1985.
22. Ковалев С. И. История Рима / Под ред. проф. Э.Д. Фролова. СПб.: Полигон. 2002.
23. Короленков А.В. Луций Марций Филипп в годы первой гражданской войны в Риме ВДИ. 2018. № 1. С. 13–27.
24. Короленков А.В., Смыков Е.В. Сулла и зрелища (из новейшей литературы) *ВДИ*. 2016. № 2. С. 489–49
25. Короленков А. В. Римські диктатури: історична еволюція. // Журнал античної історії. 2017. № 1.
26. Короленков А. В. О применимости терминов «оптиматы» и «популярны» к событиям 88–82 гг. до н. э. // *Античный мир и археология*. Вып. 17. Саратов, 2015. С. 75–82.
27. Машкин Н. А. Принципат Августа . М. : Изд-во АН СССР, 1949. 686 с.

28. Моммзен Т. История Рима: в 4-х тт. / Теодор Моммзен. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. Т. 2. 640 с.
29. Ростовцев М. И. Рождение Римской империи. М.: Кн.находка. 2003.
30. Рулиа Г. Фараон Эхнатон. Человек из Афин. Сулла. М.: Советский писатель, 1973. 784 с.
31. Смирин В.М. О политической позиции Цицерона в годы сулланской диктатуры (Опыт разбора ранних речей) ВДИ. 1958. № 4. С. 88–103.
32. Утченко С. Л. Цицерон и его время. М. : Мысль, 1972. 390 с.
33. Чеканова Н. В. Римская диктатура последнего века республики. СПб.: Гуманитарная академия. 2005.
34. Шіцина К.В. Політичні репресії в Римській республіці за часів Сулли . *Часопис Української історії*. К., 2009. Вип. 11. С. 58-64.
35. Шіцина К.В. Елементи популізму та пропаганди в суспільно-політичній діяльності Луція Корнелія Сулли. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. К., 2009. № 98. С. 50-54.
36. Шіцина К.В. Взаємозв'язок особистісного, політичного та суспільного факторів походу Сулли на Рим у 88 р. до Р.Х. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. К., 2010. № 2. С. 131-136.
37. Шіцина К.В. Огляд змістових нашарувань в античних біографіях Сулли. *Дні науки історичного факультету-2008: Матеріали міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 90- річчю Гетьманату Павла Скоропадського*. Вип. I: у 2-х част. Ч. 2. К., 2008. С. 173-175.
38. Шіцина К.В. Проримська пропаганда Сулли в грецьких полісах під час війни з Мітрідатом VI. *Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених*. Вип. VI: у 2-х част. Ч. 2. Праці аспірантів та студентів: У 2-х т. Т. 2. К., 2008. С. 220-221.
39. Шіцина К.В. К вопросу о проскрипциях Луция Корнелия Суллы. Восток, Европа, Америка в древности. *Сборник научных трудов XVI*

Сергеевских чтений. М., 2010 (Труды исторического факультета МГУ. Вып. 49. Сер. 2, Исторические исследования, 18). С. 270-275.

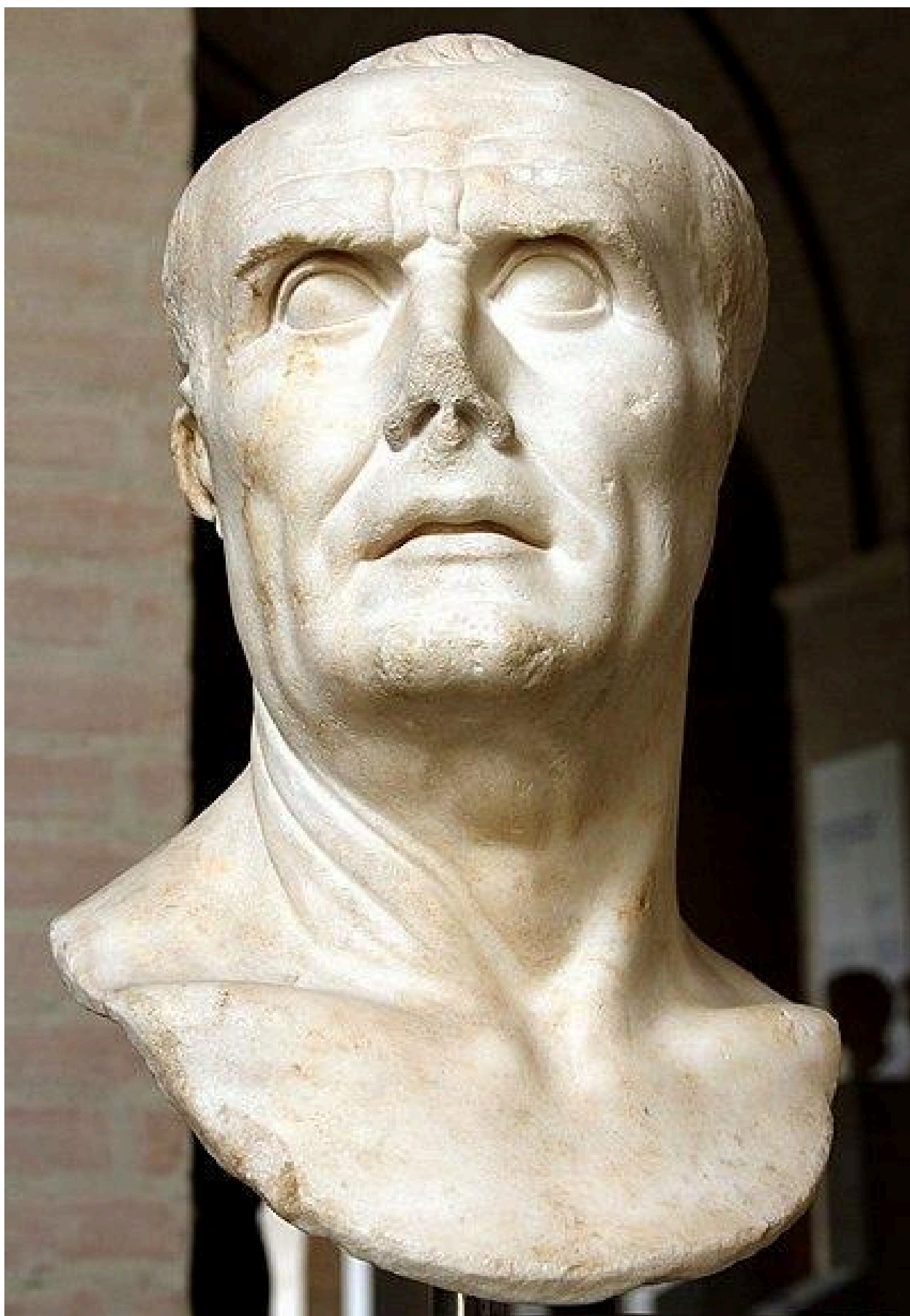
40. Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима. М., 1987.
41. An economic survey of ancient Rome / edited by Tenney Frank, in collaboration with T. R. S. Broughton, R. G. Collingwood, A. Grenier [and others] Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1933-40. 454 P.
42. Balsdon J.P.V.D. Sulla Felix. JRS. 1951. Vol. 41. P. 1–10.
43. Carcopino J. Sylla, ou la la monarchie manquee. P., 1947. Carney T.F. The Flight and Exile of Marius G&R. 1961. 2nd Ser. Vol. 8. P. 98– 121.
44. Catherine Steel, The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC. Conquest and Crisis. (The Edinburgh History of Ancient Rome.) Edinburgh, Edinburgh University Press 2013.
45. Evans J.D. The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus. Ann Arbor, 1992.
46. Gruen E.S. Roman Politics and the Criminal Courts, 149–78 B.C. Camb. (Mass.), 1968.
47. Moron J. M. C. Plutarch's Lysander and Sulla: integrated characters in Roman historical perspective. *American Journal of Philology*. 2000. Vol. 121. No. 3. p. 453—476

ДОДАТКИ

Додаток А. Бюст Сулли

Додаток Б. Гай Марій

Додаток В. Боротьба з противниками Сулли

Додаток Г. Проскрипції в Римі

